

Dr. Karolis JOVAIŠAS

Teisės instituto vyr. mokslo darbuotojas
Gedimino pr. 39/Ankštoji g. 1, Vilnius
Tel. 2101 676

LAISVĖS FENOMENAS: PROBLEMOS IR PARADOKSAI

Straipsnyje nagrinėjamas socialinės tvarkos ir laisvės, saugumo ir laisvės, nuosavybės ir laisvės santykis, taip pat aptariamos esminės laisvės sąlygos bei jos garantijos. Socialinė tvarka yra labai svarbus instrumentas, priemone siekti pozityvių tikslų – teisingumo, taikos ir stabilumo, užtikrinti visuotinę gerovę ir viešąjį interesą. Kartu tikslo ir priemonių dichotomija yra labai sąlygiška, nes, atsižvelgiant į konkrečias aplinkybes, socialinė tvarka gali būti traktuojama ne tik kaip instrumentas, bet ir kaip savaiminis tikslas. Remiantis tokia išvada, straipsnyje kritiškai vertinami nusistovėję mąstymo stereotipai ir tarptautinių žmogaus teisių dokumentų klisės, pagal kurias žmogus demokratinėje visuomenėje visada laikomas išskirtinai tik tikslu ir niekada – priemone.

Straipsnyje taip pat gvildinama problema, ar žala kitiems žmonėms gali būti padaroma pavojingais, rizikingais ar neteisėtais veiksmais arba visiškai nebūtinai tik išimtinai tokio pobūdžio veiksmais. Analizuojama, kokių laipsnių visuomenės narių skirtingos pažiūros, įsitikinimai ir moralinės nuostatos lemia tai, kad tam tikro pobūdžio (pvz., dvasinė ir moralinė) žala, padaroma kitiems žmonėms, yra neišvengiamas skirtingai interpretuojamų socialinių vertybių rezultatas.

ĮVADAS

Laisvė suvokiama, kaip žmogaus teisė daryti tai, kas nedraudžiama įstatymo ir nedaro žalos kitiems, lyg ir nepalieka erdvės abejonei, ar individas turi besąlygiškai paklusti įstatymo reikalavimams. Tačiau žmogus, kaip socialinis individas, atlikdamas tam tikras funkcijas, visuomet interpretuoja ir *taiko* įstatymą, o žodelį *taiko*, priklausomai nuo požiūrio, galima rašyti su kabutėmis ar be jų.

Asmuo *taiko* įstatymą tuomet, kai pildo pajamų deklaraciją ir moka mokesčius, atlieka prievolę išlaikyti šeimą, auklėti ir leisti į mokyklą vaikus, sudaro ir vykdo sutartis, važiuoja automobiliu ir parkuoja jį, pereina gatvę degant ne-

būtinai žaliai šviesai ar netgi atlieka sutuoktinio pareigą, jeigu nuostata dėl šios pareigos atlikimo atskiru punktu yra įtvirtinta vedybų sutartyje. Asmuo *taiko* įstatymą ne tik slenkant kasdienio gyvenimo rutinai, bet ir ekstremaliomis sąlygomis, pavyzdžiui, kai gindamasis nuo užpuolimo ar išilaužimo į butą, panau-doja ginklą ir, sąmoningai to siekdamas, tyčia nužudo užpuoliką. Likimo valia atsidūręs drauge ir prokuroro, ir teisėjo, ir budelio vaidmenyje užpultasis, nors ir nemąsto teisinėmis kategorijomis, bet neretai per akimirką priverstas priimti vieną galimų alternatyvių sprendimų – aukoti savo ar užpuoliko gyvybę, – ne-išvengiamai *taiko* įstatymą.

Kiekvienas individas yra sudėtingo visuomeninio santykių tinklo narys, at- liekantis tam tikras įstatymo nustatytas funkcijas, vykdantis tam tikras pareigas ir tenkinantis tam tikrus poreikius. Neatliekant šių funkcijų, nevykdant parei- gų ar netenkinant poreikių, būtų įnešama chaoso elementų į socialinę tvarką arba daroma žala visuomenei. Kartu individas, kurio poelgio ir veiksmų, kaip valios akto, motyvacija yra socialiai pozityvi, įstatymus *taiko* ne kaip užprogra- muotas socialinis *homorobotas*, bet subjektyviai. Iš patirties arba imituodamas kitų elgesį, žmogus išmoksta justu skirtumą tarp tų įstatymais nustatytų taisyk- lių, kurių nebūtina griežtai laikytis, ir tų, kurios iš tikrųjų reikšmingos, tarp tų įstatymo nuostatų, kurių jis privalo laikytis, nors ir nelaiko jų teisingomis, ir tų, kurių, kaip *neteisingų*, jis ir laikosi atitinkamai.

Mirusių įstatymų kapinės – tai ne tik visuomenės progreso, socialinių san- tykių raidos, bet ir visuomenės požiūrio į neteisingus, jos nuomone, įstatymus, rezultatas. „Sausojo“ įstatymo krachas Jungtinėse Amerikos Valstijose ir gėdin- gas, įstatymais įteisintos antialkoholinės kampanijos fiasko Sovietų Sąjungoje – tai vieni ryškiausių iš daugelio pavyzdžių, itin įtikinamai rodančių, koks liki- mas užprogramuotas tam įstatymui, į kurį įstatymui lojalus pilietis yra linkęs nusivalyti batus.

Ar būtina besąlygiškai laikytis įstatymų reikalavimų, kurie, asmens nuo- mone, yra neteisingi? Ar toleruoti nukrypimai nuo tokio įstatymo reikalavi- mų ir jeigu taip, kokio pobūdžio ir laipsnio nukrypimai?

LAISVĖ IR SOCIALINĖ TVARKA

Socialinė tvarka – tai teisės ir moralės normų apibrėžtos žmonių tiesioginių ar netiesioginių santykių elgesio taisyklės, kurių laikymosi garantas yra teisėta valstybės prievarta ir moralinės sankcijos. Valstybės prievarta taikoma laikantis nustatytų procedūrų ir taisyklių, o moralinės sankcijos – ne.

Laisvas laisvos visuomenės narys, siekdamas individualių tikslų, negali ignoruoti kolektyvinio, viešojo intereso, kurio svarbus komponentas yra ir jo paties teisių bei laisvių apsaugos garantijos. Socialinė tvarka grindžiama tam tikromis vertybėmis, principais, normomis ir taisyklėmis, kurias individas, siekdamas deramos pagarbos ir rūpesčio savo paties atžvilgiu, privalo gerbti ir jų laikytis. Žmogaus, kaip visuomenės nario, o ne izoliuoto individo, teisės ir laisvės, susijusios su moralinių sprendimų ir poelgių leistinumą kriterijais, yra prasmingos tik pareigų ir atsakomybės kontekste.

Socialinė tvarka kaip vertybė

Veikimo – veiksmų ir poelgių arba neveikimo laisvė žmonių tarpusavio santykiuose yra prasminga tik tuomet, kai vieno jų nedraudžiamas (leidžiamas) elgesys yra kitų asmenų pareigos gerbti ar toleruoti tokį elgesį atspindys. Jeigu vienas individas turi teisę elgtis pagal savo valios norą, šią teisę jis realiai gali įgyvendinti tik tuomet, kai kitas privalo tai gerbti ir paisyti jo norų, elgtis taip, kad nepažeistų šios laisvės. Jeigu kitas individas neturi tokios pareigos, teisė į laisvę tebus tik iliuzinė fikcija, o valstybė veikia mirażų besivaikantis iliuzionistas nei šių laisvių garantas.

Žmonių ekonominės veiklos koordinavimo būdas yra rinkos technologija, o socialinės veiklos – įstatymų ir moralės normų reguliuojamų elgesio taisyklių technologija. Įdiegdama šią technologiją per savo pamatines struktūras¹, visuomenė vadovaujasi vadinamąja „aktyvesne teisėtos prievartos koncepcija, reikalaujančia individo dalyvavimo bent jau tose kolektyvinėse pastangose, kuriomis siekiama tvarkos ir stabilumo.“² Politinė visuomenės organizacijos forma – valstybė nustato žaidimo sociume taisykles, šias taisykles aiškina bei taiko ir, kaip teisėtos jėgos ir prievartos monopolininkas, yra jų laikymosi garantas.

Sakoma, kad armijos ir policijos statutai bei veiklos instrukcijos yra parašytos krauju, nes grindžiami bandymų ir klaidų metodu, taip pat paženklinti neaktimis bei žūtėmis, taigi iš esmės yra pozityvios patirties koncentruota išraiška. Tai svarbi ir veiksminga patirtis, kuri grindžiama būtinumu apsaugoti paties kareivio ar policininko gyvybę, o jeigu ši misija neįmanoma, tai užtikrinti sau-

¹ Pamatinės visuomenės struktūros čia suprantamos, kaip politinių, socialinių, ekonominių ir teisėsaugos institucijų bendradarbiavimo tinklas su jų veiklos principais, standartais ir normomis.

² Cituota pagal knygą: Stone D. [4, p. 140].

gumą tų vertybių, kurias gina kareiviai ir policininkas. Panaši yra ir žmonių elgesio taisyklių sociume paskirtis. Žmonės, turėdami stiprų stimulą – gyventi taikos, tvarkos ir stabilumo sąlygomis, laikosi šių taisyklių pirmiausia laisvanoriškai ir sąmoningai. Kareivis ar policininkas, nepaisydamas gyvybei gresiančio akivaizdaus ir realaus pavojaus, savo pareigas vykdo sąmoningai, paklusdamas įsakymams, statutų ir instrukcijų nuostatoms, priesaikai ir disciplinai. Pilietinės visuomenės narys, turėdamas ir teises, ir pareigas, vadovaujasi visuotinai privalomomis elgesio taisyklėmis bei vidiniu moraliniu įstatymu, vengdamas tų veiksmų bei poelgių, kurie daro žalą tiek kitiems žmonėms ar visuomenei, tiek ir savo paties reputacijai, dalykinei ar profesinei karjerai. Jeigu pilietis neatlieka to, ką jį įpareigoja vykdyti įstatymas, arba savo poelgiais ir veiksmais pažeidžia įstatymo nustatytus draudimus, jo elgesys saistomas su teisėtos prievartos aktu.

Prievartos sritis visuomenėje grindžiama svarbiu poreikiu – savisauga ir yra nukreipta tiek prieš individo veikimą – piktnaudžiavimą, savivalę, neteisėtą smurtą, prievartą, tiek ir prieš piktnaudžiavimą neveikimu. Millis pripažino šią teisinę ir politinę realybę: „Taip pat egzistuoja daug pozityvių, kitiems naudingų veiksmų; teisėtai galima žmogų versti juos atlikti.“³ Tokie veiksmai organiškai būdingi asmeniui ne kaip izoliuotam individui, o kaip visuomenės nariui, kurio socialinis statusas – jo teisių ir pareigų visuma. Visuomenės reprodukcija, žmonių giminės tęstinumas ir genetinis nemirtingumas neatsiejamai yra susijęs su tėvų pareigomis vaikams ir vaikų tėvams. Visuomenėje, kaip ir jos ląstelėje – šeimoje, individo pareigas lemia tai, kad jis yra susijęs su kitais visuomenės nariais daugybe tiesioginių ar netiesioginių – nematomų, bet realiai egzistuojančių saitų. Politinės, ekonominės, socialinės, teisėsaugos ir kitos valstybės funkcijos gali būti realiai vykdomos, o ir visuomenės normalus funkcionavimas užtikrinamas tik tuomet, kai piliečiai turi atitinkamas pareigas, prievoles ir įpareigojimus. Mokesčiai, įmokos į valstybinio socialinio draudimo fondą, parodymų davimas ar liudijimas teisme siekiant būti civilinių teisinių santykių dalyviu, sutarčių, įsipareigojimų, duoto žodžio ir apskritai sociume galiojančių žaidimo taisyklių laikymasis etc. – tai alternatyvos neturinti visuomenės nario prievolė, o ne laisvo pasirinkimo teisė.

Socialinė tvarka savisaugos interesais nustato nepriekaištingos reputacijos reikalavimus asmenims, atliekantiems tam tikrą socialinį vaidmenį, ir tai atitin-

³ Žr. ten pat [4, p. 140].

ka pagrįstą bei teisėtą visuomenės interesą, kad itin svarbiose srityse jai atstovautų žmonės, laikomi padoriais, garbingais ir sąžiningais. Viešieji asmenys savo ruožtu turi priimti atitinkamus įsipareigojimus, susijusius su didesniu nei įprasta kritiniu savo asmenybės ir gyvenimo privatumo bei autonomijos permatomumu.

Vadinasi, privalomos socialinės tvarkos taisyklės, reglamentuojančios tą žmonių elgesį, kuriam protingų alternatyvų nėra, nepriskiriamos laisvės sričiai. Individus galima prievarta versti atlikti tam tikras funkcijas ar vykdyti tam tikras pareigas, kurios yra būtinas socialinės tvarkos, laiduojančios tvarką ir stabilumą, elementas. Dėl savo socialinės padėties ar vaidmens, tiksliau, jų kombinacijos viename asmenyje, žmogus turi laikytis sociume nustatytų žaidimo taisyklių. *Laisvė – tai suvoktas būtinumas* – šią marksistų mėgstamą ir nusikalstamų režimų diskredituotą sentenciją, atrodo, galima reabilituoti. Tiesa, ši prievolė neatmeta specifinio tokių taisyklių interpretavimo. Įvairūs muzikantai, nors ir grodami iš natų, tą patį kūrinį atlieka skirtingai, nes jų meistriškumas bei atlikimo maniera lemia savitą partitūros teksto interpretavimą. Įstatymas palieka nepalyginti daugiau erdvės interpretacijai negu kūrinio partitūra. Dar daugiau. Įstatymas nėra pajėgus visko numatyti, jis praktiškai visada palieka erdvės improvizacijai, tačiau improvizuodamas savo prievolių tema, individas vis dėlto negali pavojingai nutolti nuo specifinės partitūros – įstatymo teksto.

Tikslas ir priemonės

Socialinė tvarka – prievartinė normatyvinė ir drauge moralės normų saistoma tvarka⁴ – tai siekio kolektyvinėmis pastangomis užtikrinti taiką, teisingumą, stabilumą, visuotinę gerovę ir viešąjį interesą instrumentas, priemonė.

Tai labai sudėtingas, savireguliuojantis instrumentas, kuris tik labai sąlygiškai gali būti laikomas minėto tikslo siekimo priemone, nes, atsižvelgiant į konkrečias aplinkybes, būtent socialinė tvarka gali būti pati traktuojama kaip savaiminis tikslas. Ar tai reiškia, kad nusistovėję mąstymo stereotipai ir tarptautinių žmogaus teisių dokumentų klišės, pagal kurias žmogus visada laikomas išimtinai tikslu ir niekada – priemone, kelia pagrįstas abejones?

⁴ H. Kelsenas laiko, kad moralė bei teisė ir yra tokios socialinės tvarkos. Moralė yra pozityvioji neprievartinė tvarka, teisė – prievartinė, normatyvinė tvarka, siekianti paskatinti socialiai pozityvų elgesį, priešingą elgesį siedama su organizuotu prievartos aktu [3, p. 82–86].

Žmogus nėra visuomenės sraigtelis, tačiau ir visuomenė nėra kordebaletas, kurio fone individas atlieka solo partiją. Jeigu žmogus nesilaiko įstatymų nustatytų draudimų arba nevykdo prievolių, jam gali būti taikomos organizuotos prievartos aktas, apribojantis jo teises ir laisves, – tai akivaizdus faktas. Faktas, tačiau anaip tol ne toks akivaizdus yra tai, kad visuotinės gerovės ir visuomenės saugumo interesais paskiram žmogui prievartos aktas gali būti taikomas netgi be individo kaltės. Socialinės tvarkos gynimo interesas ypač akivaizdus ir dominuojantis tais atvejais, kai būtinumas užtikrinti, kad būtų laikomasi tų taisyklių, kuriomis grindžiama ši tvarka, pateisina tokias priemones, kurios formaliai yra teisėtos, bet nebūtinai teisingos.

Žmogaus gyvybė – didžiausia socialinė vertybė, tačiau ir visiškai nekaltas žmogus gali būti paaukotas ant socialinės tvarkos aukuro. Tipiškas pavyzdys – netaikomas draudimas atimti gyvybę teisėtai suimant nusikaltimo padarymu įtariamą asmenį arba sutrukdant pabėgti asmeniui, kuriam ginklo panaudojimas konkrečioje situacijoje pripažįstamas neišvengiamai būtinu. Šiuo atveju svarbu ne tai, ar asmuo išties yra padaręs nusikaltimą, dėl kurio jis sulaikytas ar suimtas (kaltė tam tikroje stadijoje iš principo negali būti nustatyta), o tai, kad jis buvo sulaikytas ar suimtas laikantis nustatytų taisyklių ir procedūrų. Sulaikytas ar suimtas nusikaltimo padarymu įtariamasis asmuo laikomas nekaltu ne tik pagal nekaltumo prezumpciją; jis išties gali būti ir nepadaręs jam inkriminuojamo sunkaus nusikaltimo (pvz., tyčinio nužudymo), tačiau jeigu toks asmuo bando pabėgti, jam skirti devyni gramai švino yra ne metafora, o mirties nuosprendis.

Nekaltas asmuo gali būti visiškai teisėtai nušautas, o serijinis žudikas, pripažintas kaltu įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu, – ne, su sąlyga, aišku, jeigu jis nebando pabėgti. Atvirkščiai, tokio žudiko asmenybei ir jo orumui rodoma minimalus rūpestis ir pagarba, su juo elgiamasi, kaip su tikslu, o ne kaip su priemone. Tuo tarpu su bandančiu pabėgti sulaikytuoją ar suimtuoją, netgi jeigu jis nekaltas prieš žmones, Dievą ir įstatymą, elgiamasi ne kaip su tikslu, o kaip su priemone tikslui pasiekti – išsaugoti tas taisykles, kuriomis grindžiama socialinė tvarka, ir tai yra neišvengiama.

Potenciali – esminė ir nepataisoma žala, kuri minėtais atvejais veikia greičiau už socialinės tvarkos taisyklių pažeidimą nei už nusikaltimo padarymą, egzistavo ir Millio laikais. Tačiau Millis turbūt ir košmariškame sapne negalėjo įsivaizduoti tų situacijų, kai neatitinkančiais teisingumo idėjos nepripažįstami tokie veiksmai, kurių padariniai yra visiškai nekaltų žmonių, įskaitant moteris ir kūdikius, sunaikinimas. Jeigu valstybė vietoj prasmingo turi padaryti privers-

tinį pasirinkimą – numušti ar nenumušti teroristų užgrobtą lėktuvą, nukreiptą į strateginį objektą (pvz., atominę elektrinę), tai skausmingas, tačiau protingos alternatyvos neturintis ir neišvengiamas būtinybės padikuotas sprendimas, nors ir leistų išvengti milžiniško masto katastrofos, vis dėlto lemtų tragiškus padarinius: aukomis taptų ne tik teroristai, bet ir niekuo dėti keleiviai, įskaitant moteris ir vaikus, netgi kūdikius. Mažesnė socialinė vertybė gali būti aukojama siekiant apginti ir išsaugoti didesnę, nesvarbu, kad tokio gyvybės atėmimo pagrindo nenumato nei tarptautiniai žmogaus teisių dokumentai, nei nacionaliniai įstatymai⁵. Tais atvejais, kai visuomenei gresianti reali, akivaizdi ir mirtinai pavojinga grėsmė gali būti pašalinta vieninteliu įmanomu būdu, kuris atmeta alternatyvas ir laisvo pasirinkimo galimybes, tiksliau, alternatyvos yra apribotos tik skirtingo dydžio katastrofa, tai mažesnės iš įmanomų blogybių pasirinkimas laikomos neišvengiama būtinybe. Remiantis ja, moralinio, filosofinio ir teisinio pobūdžio svarstymai, ar toks pasirinkimas atitinka teisingumo idėją, eliminuojami, kaip tušti ir beprasmiški⁶.

Visuomenės savisaugos interesas bei neginčytina jos teisė į išlikimą verčia konstatuoti, kad žmogaus ir socialinės tvarkos santykis negali būti besąlygiškai interpretuojamas kaip tikslo ir priemonės santykis. Kai valstybė priversta ginti tas taisykles ir tvarką, kuria grindžiama visuomenės egzistencija, žmogus neišvengiamai traktuojamas veikia ne kaip savaiminis tikslas, bet kaip tikslo – užtikrinti visuomenės saugumą ir egzistenciją – siekimo priemonė. Nesvarbu,

⁵ Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencija (1, 2 str. 2 d.) nedraudžia tyčia atimti žmogaus gyvybės, „jeigu tai padaroma nepanaudojant daugiau jėgos negu neišvengiamai būtina: a) ginant kiekvieną asmenį nuo neteisėto smurto; b) teisėtai suimant arba sutrukdant teisėtai sulaikytam asmeniui pabėgti; c) pagal įstatymą malšinant riaušes ar sukilimą“. Remiantis „c“ punkte įtvirtintos normos teksto analize, „neišvengiamai būtina“ galima konstatuoti, jog specialiųjų tarnybų darbuotojams yra visiškai atimta veikimo laisvė tais atvejais, kai pavyzdžiui, savizudžiai, nešini galin-gu sprogstamuoju užtaisų, nepakludami komandai „stok“, sėda į metro traukinius (kaip, pavyzdžiui, Londone) arba, užminavę patalpą, laiko joje šimtus įkaitų (kaip, pavyzdžiui, Beslane). Tiesa, baudžiamosios ginties institutas (LR BK 28 str.) teisę į būtinąją gintį apibrėžia plačiau nei Konven-cija, laikydamas gynimo objektu taip pat visuomenės ar valstybės gynimo interesus. Tačiau būtinoji gintis galima, kai gynyba nukreipta į tą subjektą ar subjektus, kurie kelia tiesioginę, realią ir akivaiz-džią grėsmę, o tokią grėsmę, suprantama, kelia ne moterys ir vaikai arba kūdikiai, o lėktuvą užgrobę ir jį į strateginį objektą nukreipę teroristai. Priverstinis sprendimas numušti lėktuvą neabejotinai būtų nukreiptas prieš teroristus, tačiau ant aukuro *volens nolens* būtų paaukotos ir keleivių gyvybės. Vadinas, neišvengiamai konkuruotų būtinosios ginties ir būtinojo reikalingumo institutai, o pasta-rasis jų ir numato žalos mažesnei socialinei vertybei padarymą, siekiant išsaugoti didesnę.

⁶ Apie tai žr. detaliau: Jovaišas K. [5, p. 75–76].

ar tokia išvada žeidžia kieno nors jausmus ar kelia natūralų atmetimo sindromą, objektyvi ir nešališka socialinio gyvenimo faktų interpretacija duoda pagrindą būtent tokiai išvada. „Verčiau tau netekti vieno nario, negu kad visas tavo kūnas būtų patekęs į pragarą“ – Kalno pamoksle mokė Kristus (Mt. 5, 29; MK 9, 43–47); verčiau paaukoti, jeigu kitos protingos alternatyvos nėra, vieną ar nedaugelį žmonių tam, kad išsaugotume visumą – tai neišvengiama, rūsti bei žiauri tiesa ir akivaizdus faktas, kurį dažnai užgožia išoriškai skambūs ir taurūs įtikinėjimai, o iš esmės lėkšti, tušti ir veidmainiški išvedžiojimai.

Sakysit: argi ne šį argumentą, pateikdami kaip įrodymą, bolševikų ir nacių režimai, teisingo ir įteisingo beprecedentinį smurtą, prievartą ir masines žudynes? Argi susitaikymą ir toleranciją skelbiantis Evangelijos mokymas gali būti interpretuojamas kaip priešiško ir neapykantos šaltinis?

Kristus, išties mokė: „Jūs esate girdeję, jog buvo pasakyta: *Akis už akį ir dantis už dantį*. O aš Jums sakau: nesipriešink piktam [žmogui], bet jei kas tave užgautų per dešinę skruostą, atsuk jam ir kitą“ (Lk 6, 27–36; Rom 12, 19–21). Klausimas „tik“, ar šiais žodžiais Kristus atsižegnojo nuo labiausiai prieštarų, rūsčių ir negailestingų Senojo testamento įsakymų? Ar laikė jis savo misijos simboliais išimtinai tik balandį, mirtos šakelę ir skelbė visuotinę toleranciją ir taiką? Atvirksčiai, Kristaus tolerancija nėra beribė, jis netoleruoja tų, kurių negalima toleruoti – veidmainių ir piktų žmonių: „Nemanykite, jog aš atėjęs panaikinti Įstatymo ar Pranašų. Ne panaikinti jų atėjau, bet vykdyti“ (Lk 16, 17); „Nemanykite, jog aš atėjęs nešti žemei ramybės. Aš atėjau nešti ne ramybės, o kalavijo“ (Lk 12, 51–53, 26–27, 23–24; Mk 8, 34–35; Jn 12, 25).

Kristaus pozicija, atsižvelgiant į kontekstą, kuriame ji išreikšta, gali būti skirtingų ar prieštarų interpretacijų šaltinis, tačiau viena vis dėlto visiškai akivaizdu: Kristus gerį saisto su dangaus karalyste teisiesiems, blogį – su amžinąja ugnimi prakeiktiesiems. Kristaus mokymas, išverstas į pasaulietinę kalbą, reiškia, kad žmonėms taikomas meduolio ir rimbo metodas, o kaltininkams – griežtos baismės.

Kaltiesiems – taip, o nekaltiesiems? Tai iš esmės vėlgi klausimas, ar valstybė turi protingos alternatyvos ir prasmingo pasirinkimo galimybę. Ar valstybė, siekdama išvengti milžiniškos katastrofos, turi teisę imtis veiksmų, kuriais gali atimti gyvybę ribotam skaičiui nekaltų individų, įskaitant moteris ir vaikus? Ar, priešingai, vengdama pralieti nekaltųjų kraują, valstybė gali nusiplauti rankas – sąmoningai neveikti, net jeigu neveikimo padariniai neišvengiamai yra labiau katastrofiški negu veikimo – gyvybės atėmimas neribotam skaičiui žmonių, įskaitant ir žindomus kūdikius?

Tvarka – ir tvirta, ir lanksti

Žmogus, kurio dukrą nusikaltėliai, išsityčioję iš jos, išžagino iškrypėliškais būdais, žiauriai kankindami nužudė, o lavoną sudarkė ir išniekino, gali laikyti įstatymą, panaikinusį mirties bausmę, humanišku tiems, kuriuos pavadinti žvėrimis reikštų įžeisti žvėris, ir antihumanišku visuomenei. Deja, tai neatleidžia aukos tėvo nuo pareigos mokėti mokesčius, kurie, patekę į bendrą katilą, skiriami ir kalėjimų sistemos funkcionavimui, taigi ir jo dukters žagintojams bei žudikams išlaikyti. Išlaikyti juos tokiomis įkalinimo sąlygomis, kurios užtikrina bent minimalią pagarbą ir rūpestį tokių žudikų bei žagintojų asmenybei ir nepažeidžia jų orumo, nors patys šie atmatos, išniekinę žmogaus teisę į gyvybę ir seksualinio apsisprendimo laisvę, išsityčiojo iš orumo ir pačios žmogiškumo esmės.

Jeigu tokie nusikaltėliai dėl įrodymų stokos ar abejonų, kurios vertinamos kaltininkų naudai, arba dėl kitų priežasčių būtų išteisinti, dukters tėvas, nepaisant jo rūstybės ir teisėto pasipiktinimo, negalėtų, siekdamas nuslopinti neblėstančią keršto liepsną, įvykdyti personalinį teisingumą. Jeigu vis dėlto keršytojas jo asmenyje įveiktų įstatymams lojalų pilietį, jis atsakytų už tyčinį nužudymą, nors tikėtina, kad teismas atsižvelgtų į jo atsakomybę švelninančias aplinkybes arba, esant abejonėms, tokio keršytojo naudai būtų sprendžiamas klausimas, ar veika padaryta afekto būklėje arba ar galima pripažinti jį ribotai pakaltinamu nusikaltimo padarymo metu. Labiau nei tikėtina, kad švelnesnis, nei įprasta už tokio pobūdžio nusikaltimus, nuosprendis rastų atgarsį žmonių širdyse, o griežta bausmė, priešingai, sukeltų nepasitenkinimą *neteisingu* teisingumu. Kita vertus, nesvarbu, kaip žmonės vertintų bausmę, skirtą keršytojui, įvykdžiusiam personalinį teisingumą, svarbu, kad jie suvoktų: protingos alternatyvos teismų vykdomam teisingumui, o drauge įstatymams ir jų įtvirtintai socialinei tvarkai nėra ir negali būti. Socialinė tvarka grindžiama įstatymais, kurių būtina laikytis, nesvarbu, ar paskiri individai laiko įstatymus neteisingais, ar yra tikri, kad jų pažeidimas niekam nedaro žalos, ar mano, kad teismų vykdomas teisingumas yra pasityčiojimas iš teisingumo.

Kaip socialinės tvarkos stabilumas derinamas su lankstumu? Aukščiausių pasaulio dangoraižių pamatai yra suleidžiami į žemę iki šimto metrų, o viršūnėse sumontuojami įrenginiai, slopinantys vėjo poveikį pastatui ir mažinantys jų pavojingo nuokrypio nuo vertikalios ašies amplitudę. Socialinės tvarkos stabilumo ir lankstumo darną užtikrina balansų ir atsvarų sistema, kurios svarbus

komponentas yra įstatymai, nustatantys bendro pobūdžio taisykles, ir įstatymai, nustatantys, kokiais pagrindais remiantis ir kokių procedūrų bei taisyklių laikantis taikomos šių taisyklių išimtys (pvz., būtinosios ginties situacijoje besiginančiojo atžvilgiu netaikomas nei Dievo įstatymas *Nežudyk*, nei jo žmogiškasis atitikmuo).

Socialinė tvarka, nors tvirta ir stabili tarsi pastatyta ant uolos, drauge yra sudėtingas, chameleono savybių turintis organizmas, kuris gerai funkcionuoja net tuomet, kai atrodo jokių taisyklių nepaisoma, o vietoj tvarkos viešpatauja chaosas. Labai svarbų vaidmenį atlieka ir visuomenės mentalitetas, kultūra, tradicijos, elgesio imitacija. Ji lemia tai, kad žmonių požiūris į pačią socialinę tvarką ir jos pagrindą – moralę ir įstatymus – yra ir pagarbus, ir drauge selektyvus. Pavyzdžiui, posovietinėse valstybėse pėsčiųjų ėjimas per sankryžą degant raudonai šviesai, jeigu jis nesukelia avarinės situacijos, toleruojamas, transporto važiavimas – ne. Priežastis paprasta – transporto priemonė – didesnio pavojaus šaltinis yra pavojinga, kaip ir ginklas, kuris kartais iššauna ir „neužtaisytas“, todėl juo ir negalima taikytis į žmones. Dėsninga, kad vairuotojas baudžiamas už važiavimą didesniu nei leidžiama greičiu arba degant raudonai šviesai, arba jeigu yra neblavus ar apsvaigęs nuo narkotinių ar psichotropinių medžiagų, net jeigu tokiais savo veiksmais ir niekam nepadarė žalos.

Eismo taisyklės yra universalios ir visuotinai privalomos, tačiau kai kuriose valstybėse (pvz., Indijoje, daugelyje posovietinių respublikų) galioja taisyklė, jog negalioja jokios oficialiai galiojančių eismo taisyklės. Tokiose valstybėse grėsmę kitiems eismo dalyviams veikiau kelia ne tas, kas nepaiso taisyklių, o tas, kas jų paiso. Įstatymo visuotinis ignoravimas ir kiekvieno eismo dalyvio įsitikinimas, kad, paklusdamas tik toms taisyklėms, kurios susiklosto savaime ir yra prasmingos tik konkrečioje situacijoje, jis elgiasi racionaliai ir teisingai, duoda netikėtą efektą – chaotiškas ir vizualiai netvarkingas elgesys užtikrina spontanišką tvarką. Įgyvendintas principas *anarchija – tvarkos motina* nepaneigia socialinės tvarkos, o tik parodo, kad socialinė tvarka gali būti užtikrinta ir specifinėmis priemonėmis, atitinkančiomis konkrečios visuomenės mentalitetą.

Anarchijos elementų yra ir tose brandžiose visuomenėse, kurias sunku apkalinti socialinės tvarkos taisyklių ignoravimu. Pavyzdžiui, prie vienos didžiausių Paryžiaus įžymybių – Triumfo arkos – vikriai zujantys, laisvai manevruojantys ir jokių eismo juostų nesilaikantys vairuotojai vis dėlto netrikdo sklاندus, jokiais kamščiais neapsunkinto transporto eismo. Jeigu tokio rezultato būtų siekiama reguliuojant šį chaotišką važiavimą, tai greičiausiai prilygtų bandymui

įdiegti eismo reguliavimo sistemą bičių avilyje arba skruzdėlyne. Anarchija tokiomis atvejais išties gali būti tvarkos motina, bet tik esant vienai svarbiai sąlygai – kai pati anarchija laikosi būtinos tvarkos ir taisyklių. Jeigu vairuotojai, vikriai, grakščiai, tačiau ir pakankamai chaotiškai manevruojantys Triumfo arkos rajone, nesilaikytų greičio apribojimų, negerbtų vienas kito arba važiuotų apsvaigę nuo alkoholio ar narkotikų, toks anarchiškas vairavimas keltų ne tvarką, o kraupias tragedijas.

Socialinė tvarka – tai sudėtingas evoliucionuojantis organizmas, o ne *status quo*, fiksuota padėtis ir stagnacija, vedanti į aklavietę. Svarbi visuomenės funkcionavimo sąlyga yra jos materialinis pagrindas, nuolatinis poreikis valdyti, naudoti nuosavybę ir disponuoti ja taip, kad tai garantuotų teisėtus jos lūkesčius ir poreikius. Pagal konstitucinę normą „nuosavybė gali būti paimama tik įstatymo nustatyta visuomenės interesams ir teisingai atlyginama“ [2, 23 str. 3 d.]. Vadinasi, yra ne tik visuomenės teisė, bet ir asmenų pareiga visuomenės poreikiams, visuotinės naudos interesais atiduoti šią nuosavybę. Taikos sąlygomis, jeigu nėra nelaimių ar katastrofų, socialinių kataklizmų sukeltų padarinių, kuriems likviduoti reikia rekvizuoti gyventojų nuosavybę (pvz., transportą, techniką, įrenginius, maisto produktus ir pan.), problema iš esmės kyla dėl žemės atidavimo visuomenės poreikiams (pvz., aplinkkeliams, gatvėms tiesti, parkams, rekreacinėms zonoms kurti, ligoninėms statyti ir pan.). Posovietinėse visuomenėse žmonės, kurie anksčiau buvo niekuo, dabar tapę viskuo, sąvoką *nuosavybė neliečiama* interpretuoja pažodžiui; dėsninga, kad nuosavybė įgauna šventumo aureolę, o jos specifinė – socialinė funkcija ignoruojama. Neatsitiktinai minėtos konstitucinės nuostatos įgyvendinimas virsta farsu, pasityčiojimu iš visuomenės, įstatymų ir sveiko proto.

Nuosavybės paėmimo galimybė yra saistoma įstatymo nustatytais pagrindais ir tvarka. Šie pagrindai ir tvarka turi prasmę tik tuomet, jeigu sutariama dėl teisingo atlyginimo už žemę – žemės kainos, tačiau šią kainą lemiantis žmonių godumas tampa blogio – Pandoros skrynia. Kai žemės savininkai, išnaudodami palankią konjunktūrą ir mėgaudamiesi savo reikšmingumu, reikalauja *teisingo* atlygio ar kompensacijos, jie dažnai visiškai ignoruoja rinkos kainą arba, vadovaudamiesi principu *paklausa lemia pasiūlos kainą*, visuomenės poreikius įkalkuliuoja į žemės sklypo kainą, siekiančią kosminių aukštumų. Problema tampa ne tik žemė, bet ir pastatai, esantys žemėje, kurios reikia visuomenės poreikiams, nes už juos reikalaujama fantasmagoriškos kainos arba keliamos kitos nerealių sąlygos (pvz., neproporcingai didelis kompensavimas natūra). Visa tai ne tik trukdo užtikrinti

viešąjį interesą, bet ir virsta šlykštaus pasityčiojimo iš to intereso grimasomis. Pavyzdžiui, judrią miesto gatvę apgailėtinu skersgatviu paverčia į ją įsirežęs gyvenamasis namas, su kurio savininku miesto valdžiai nepavyksta susitarti dėl jo nuosavybės paėmimo sąlygų. Tokia negatyvi patirtis rodo, kaip neturėtų būti interpretuojama asmens teisė į laisvę disponuoti savo nuosavybe. Įstatymai neturėtų virsti bejėgiais impotentais. Apskritai teisė, kuri tyli, yra prievartaujama nors pati, būdama prievartine normatyvine tvarka, turėtų prievartauti savo prievartautoją. Žemė, kaip tai yra, pavyzdžiui, Vokietijoje turėtų būtų paimta visuomenės poreikiams (jeigu šiais poreikiais nėra dangstomi siauri, egoistiniai interesai) ne ginčo tvarka ta kaina, kurią nustato nepriklausomi ekspertai.

Laisvė piktnaudžiauti laisve ir visuomenės intereso išniekinimas ryškus ir tais atvejais, kai žemė arba pastatai, stovintys ant tos žemės, svarbios miesto infrastruktūros plėtrai, parduodama pusvelčiui, o po kelerių metų, kai miesto plėtros vizijos virsta realijomis, superkama už dešimteriopai aukštesnes kainas. Tai nusikalstama iš esmės, nors formaliai ir teisėta, nes tvarka ir formalios procedūros nepažeistos, visuomenei į veidą nespjauta, nebent tik nusivalyta į jos veidą šlykščiai prišnerkšta nosinė.

ŽALOS KILMĖ IR POBŪDIS

Ar kitų asmenų patirta fizinė, turtinė ir neturtinė – emocinė, psichinė, dvasinė ir moralinė žala yra išimtinai tik individo rizikingų, pavojingų ar neteisėtų veiksmų padarinys? Jeigu taip, tokie veiksmai nepriskiriami laisvės sričiai. Jeigu ne, kokie veiksmai, kuriais padaroma minėta žala, nelaikomi neteisėtais ir neteisingsais?

Pagal Millio laisvės doktriną paprastas ir objektyvus kriterijus, kuriuo remiantis galima teisėtai apriboti individo laisvę, yra žalingą poveikį kitiems darantys veiksmai; juos galima atskirti nuo veiksmų, nedarančių tokio poveikio. Teisės į laisvę subjektais Millis laiko išimtinai individus, nepripažindamas tokiomis subjektais asmenis, atliekančius tam tikrą socialinį vaidmenį, taip pat socialines žmonių grupes ir organizacijas.

Žala kitiems yra visiškai akivaizdi sąvoka, kai identifikuojami rizikingi, pavojingi ar neteisėti veiksmai, atskleidžiamas jų priežastinis ryšys su žalingais padariniais ir individo psichinis santykis su šiais padariniais. Ši schema, nors ir logiška, vis dėlto neatskleidžia sudėtingos žalos prigimties. Mat vadinamasis žmogiškasis veiksnys visai nebūtinai yra lemiamas ir pagrindinis priežasčių komplekso komponentas. Nedovanotina klaida būtų ignoruoti ir tas aplinkybes,

kad: a) normalus visuomenės funkcionavimas ir taisyklių, kuriomis grindžiama ši tvarka, laikymosi užtikrinimas neatmeta galimybės padaryti žmogui žalą ir tais veiksmais, kurių įstatymas nedraudžia; b) skirtingos žmonių pažiūros ir įsitikinimai lemia tai, kad netgi veiksmai, kuriuos vieni žmonės laiko socialiai pozityviais, gali daryti žalą (pvz., moralinę ir dvasinę) kitiems.

Klausimas, kokie veiksmai, darantys žalą kitiems, turi būti draudžiami – tai iš esmės klausimas, ar mes pajėgūs identifikuoti tokius veiksmus, įvertinti jų ir žalos priežastinį ryšį ir atskirti žalą darančius veiksmus nuo veiksmų, nedarančių tokios žalos. Remdamiesi tuo, mes galime identifikuoti, kokie žalą darantys veiksmai nepriskirtini laisvės sričiai ir kokie priešingai – neperžengia šios srities ribų, nes konvencinės moralės požiūris į tokius veiksmus yra prieštaringas, o įstatymai jų nedraudžia.

Fizinė žala

Tai akivaizdus žalos tipas. Jo tiesioginiai padariniai – žmogaus sužalojimas, susargdinimas arba gyvybės atėmimas, netiesioginiai – turtinė ir neturtinė – psichologinė, emocinė ir dvasinė žala. Veiksmai, darantys tokią žalą, peržengia įstatymo ir laisvės srities ribas. Kartu įstatymas visada numato šios bendriausios taisyklės išimtis – kokiais pagrindais ir kokių taisyklių bei procedūrų laikantis netaikomas draudimas padaryti kitam žmogui fizinę žalą arba netgi tyčia, sąmoningai to siekiant, nužudyti jį.

Gyvybės kitam atėmimas, kaip adekvačios reakcijos į akivaizdų pavojų rezultatas, yra tai ne tiek mirties, kiek gyvybės ir išlikimo klausimas. Gynimasis nuo neteisėto smurto turi savo kainą. Ši kaina – tai sveikatos, kūno vientisumo ar gyvybės atėmimas tam, kuris kėsina į paties besiginančiojo, jo artimųjų sveikatą, gyvybę arba nuosavybę. Būtinoji gintis – tai iš esmės juridškai sankcionuotas ir teisėtu pripažįstamas žmogaus, kaip biosociologinės būtybės, įniršis, smurtas ir reaktyvus atsakas į jam iškilusį akivaizdų ir realų pavojų. Žmogaus veikimo laisvę lemia ne tik išorinė grėsmė, bet ir vidinė jo reakcija į šias grėsmes. Tokia reakcija – psichinis situacijos, kaip realios, akivaizdžios ir pavojingos, vertinimas gali būti adekvatus ar ne. Apie tai sprendžiama, remiantis hipotetine prielaida, koks būtų trečiojo – protingo ir apdairaus žmogaus elgesys analogiškoje situacijoje, kokį priimtų sprendimą toks žmogus, įvertinęs realiai egzistuojančias ir objektyviai atpažįstamas aplinkybes.

Ar veiksmai, kitus žalojantys arba keliantys mirtį, pripažįstami teisėtais ar ne, be kitų aplinkybių, lemia taip pat individo (pvz., policininko, specialiųjų

tarnybų agento) statusas, kuris suteikia pareigūnui didesnę veikimo laisvę. Riaušės, neramumai ir sukilimas gali būti žmonių reakcija į diskriminaciją, skriaudas, neteisingumą, nesąžiningumą, bet tai nepateisina pogromų, vandalizmo, padegimų, žmonių terorizavimo, ir priešingai – pateisina veiksmingus ir proporcingus pareigūnų veiksmus, tramdančius ir malšinančius šį gaivališką bei chaotišką siautėjimą, kuris tarsi išplieskusio ir laiku neužgesinto gaisro ugnis naikina savo kelyje viską, įskaitant metalą ir gelžbetonį.

Fizinė žala, daroma nusikaltimais, įskaitant nusikaltimus eismo saugumui, yra akivaizdžiausia ir pavojingiausia žala, kuri, be tiesioginių ir netiesioginių padarinių, labiausiai žeidžia ir žmogaus saugumo jausmą. Akivaizdumas nėra lemiamas ir išskirtinis fizinės žalos kriterijus. Žala žmogaus sveikatai gali būti padaroma per daugelį laidininkų – orą, vandenį, maistą, aplinką ir darbo procesus, susijusius su cheminių, toksiškų, potencialiai kenksmingų medžiagų poveikiu, nelaimingais atsitikimais dėl darbo saugumo taisyklių pažeidimo ir pan.

Emocinė ir psichologinė žala

Žmogaus dvasinis sukretimas, slegiantys išgyvenimai, nerimas, baimė, pažeminimas, paniekinimas, nesaugumas, netikrumas, įtampa ir pažeidžiamumas – tai daugelio priežasčių (pvz., diskriminavimo, šmeižto, įžeidinėjimo) tiesioginiai, o fizinės ir turtinės žalos – netiesioginiai padariniai. Savo ruožtu emocinė ir psichologinė žala per daugelį kanalų – akivaizdžių ar nepastebimų, subtilių, tarsi nerviniai impulsai, daro grįžtamąjį poveikį žmogaus fizinei būklei ir materialinei gerovei.

Ar egzistuoja pagrįsti ir teisėti reikalavimai, kuriais siekiama taip apriboti individų ar žmonių grupių laisvę, kad kiti žmonės ar jų grupės nepatirtų emocijų ir psichologinės žalos? Atsakymas į šį klausimą nebus teisingas, jeigu neišsiaiškinsime, kokie – žemi, egoistiniai ar, priešingai, savisaugos interesai yra veiklos motyvai to individo (jų grupės), kuris daro tokio tipo žalą kitam ar kitiems.

Reputacija – svarbus žmogaus statuso sociume ir emocinio saugumo komponentas yra akivaizdus įrodymas to, kad reputacijos „praba“ ir su ja susiję teigiami ar neigiami asmenybės pokyčiai socialinių vertybių skalėje atveria žmogui naujas perspektyvas ir komunikavimo galimybes, leidžia realizuoti savo asmenybę arba, priešingai, užveria duris, apriboja bendravimo galimybes, izoliuoja žmogų jo paties kiaute.

Žmogus, įvykdęs vagystę, praturtėja tokia pinigų suma, kurios neteko kitas; žmogus, sužlugdęs kito reputaciją, padaro didelę žalą jam, tačiau negauna

jokios naudos pats. Maždaug tokia paprasta ir neįmantri schema išreiškia visuotinai priimtą požiūrį į reputacijai daromą žalą. Ši schema teisinga tik iš dalies ir ta apimtimi, kuria individas jaučia pasitenkinimą, žemindamas ir niekindamas kitus. Tokius individo veiklos motyvus negalima paneigti, tačiau ir aiškinti viską vien primityvia niekšybe ir šunybe nebūtų protinga. Funkcinis žmogaus elgesys yra ne tikslas, o instrumentas – tikslo siekimo priemonė. Jeigu žmogus menkina kito reputaciją, iš pavydo arba kitų žemų paskatų (pvz., siekdamas išstumti jį iš verslo, užimti jo nišą, nugalėti konkurencinėje kovoje arba paveržti situotini), šie jo veiksmai priskirtini ne laisvės, o kriminalo sričiai. Visiškai kitokio vertinimo nusipelno tie veiksmai, kuriais siekiama ne tiek sužlugdyti kieno nors reputaciją, kiek apsaugoti suinteresuotus asmenis arba jų grupes nuo tų individų, kurių išskirtinis požymis – žemos ar įtartinos dorovinės ir dvasinės savybės. Rikošetu toks siekis žeidžia žmogaus reputaciją, tačiau žalą reputacijai darantis elgesys yra antrinis, išvestinis, o pirminė motyvacija yra savisauga, padorios bendrijos saugojimas nuo būtinybės turėti reikalų su amoraliais, nesąžiningais žmonėmis.

Žmogaus reputacija, tačiau ne paradinė ir apgaulinga savo fasadu, o tiksliai preparuota ir informatyvi, yra veiksmingas pagrįstų ir teisėtų visuomenės lūkesčių tenkinimo instrumentas. Žmogaus atliekamas socialinis vaidmuo aiškiai rodo, kad visuomenė pagrįstai tikisi iš viešųjų asmenų racionalios veiklos ir protingų rezultatų viešojo intereso naudai, o tokie lūkesčiai yra pagrįsti, jeigu jai atstovauja kompetentingi, protingi, padorūs ir garbingi žmonės. Teisingumas yra didelė socialinė vertybė, o jo vykdymo būtina sąlyga – tai žmonės, turintys ne tik įstatymo suteiktą, bet ir moralinę teisę vykdyti teisingumą. Panašiai kaip chroniškas alkoholikas negali dirbi barmenu, vagis recidyvistas – kasininku, pedofilas – vaikų darželio auklėtoju, bylas dėl sąvadavimo negali nagrinėti teisėjas, perkantis prostitučių paslaugas, pedofilijos – iškrypėlis, demonstruojantis skastybės aureolę, skyrybų dėl vieno sutuoktinio kaltės – donžuanas ir pan. Teisėjas čia veikia tik kaip įrodinėjimo ir dėsningumų nustatymo priemonė. Dėsningumas yra tas, kad atskleidimas tikro, nepramanyto fakto arba paviešinimas negatyvaus turinio informacijos apie pareigūno, pretendento į tam tikras pareigas, verslininko ar tam tikros profesijos atstovo asmenybę, nors ir menkina jo reputaciją, tačiau tikrųjų jo vertybių neatima, o tik pateikia vietoj abejotinos vertės vaizdinių ir miražo tokią pagrįstą informaciją, kuria paremti santykiai išsklaido partnerių abejones ar klaidingas iliuzijas. Reputacija, kaip žmogaus esmės – dalykinių, dvasinių, dorovinių ir bendravimo savybių kvintesencija,

atskleidžia vertingą informaciją apie jo elgsenos dėsningumus, nes individas paprastai šiandien elgiasi taip kaip vakar, o rytoj elgsis taip kaip ir šiandien.

Geležinis argumentas, kuriuo remiantis skeptiškai vertinamas tam tikra prasme užprogramuotas žmogaus elgesys ir kartu bandoma pagrįsti jo galimybę keistis pačiam ir keisti savo pažiūras bei įsitikinimus, laikoma plastiška žmogaus adaptacija, sąlygojama jo charakterio vidinės struktūros, kuri nėra išbaigta, sustingusi ir užfiksuota visiems laikams, o keičiasi, tobulėja. Viską lemia interpretacija. Komunistas, tapęs demokratu, religijos juodintojas – kataliku, vertingas ir aktyvus informatorius – KGB agentų medžiotoju – šie posovietinės visuomenės gyvenimo faktai ar šleikščios grimasos, nelygu kaip vertinsime, yra patikimas įrodymas ne to, kad žmogus pasikeitė, o to, kad konjunktūriniais sumetimais naudojamas maskaradas ir kamufliažas nekeičia žmogaus prigimties. Žmogus, neturintis socialinės mimikrijos gebėjimų arba juos praradęs, nebūtų chameleonas. Žmogus – specifinės rūšies chameleonas – deklaruoja kilnius tikslus ir teisėtas priemones, kuriomis jų siekia, tačiau, kai šios priemonės neatitinka konvencinės moralės (o ji irgi keičiasi!) normų, pateikia save kaip komivojažierius, pabrėždamas tikrus ar tariamus savo privalumus ir nuslėpdamas trūkumus.

Emocinė ir psichologinė žala neaplenkia tų, kurie yra tautos ateitis ir labiausiai pažeidžiama jos dalis – vaikai. Fizinė žala vaikams gali palikti randus, kuriais jie netgi didžiuojasi (pvz., gautais garbingų kautynių metu), o emocinė ir psichologinė žala – nematomus, tačiau blogai gyjančius ir komplikacijas sukeliančius randus bei žaizdas, kurios jautrų vaiką, tarsi kraujuojančios stigmos paženkлина visam gyvenimui. Vaikai, be žiaurių, iškrėpėlių ir sadistų tėvų (griežtą, reiklų, tegul ir diržu auklėjantį, bet teisingą tėvą, protingas vaikas paprastai prisimena su pagarba ir dėkingumu), labiausiai kenčia nuo bendraamžių. Mušimai, patyčios, žeminimas, sukauptas ir išlietas pyktis, įtūžis ir neapykanta – daugelio Lietuvos mokyklų kasdienybė. Tai ne tiek sovietinės auklėjimo ir ugdymo sistemos paveldas (sovietmečiu mokyklose egzistavo pakenčiama drausmė), kiek susilpnėjusios socialinės kontrolės, nesibaigiančių reformų, chaoso, o svarbiausia, – pretenzingos ir sveiko proto ribas peržengiančios tolerancijos tam, ko toleruoti negalima, pasekmė.

Neretas reiškinys, kai mokyklose siautėja ir vaikus terorizuoja fiziškai stiprūs, agresyvūs, pikti, nuožmūs ir netramdomi bendraamžiai, kitus laikydami mušimų, patyčių ir priekabiavimų objektu, paverčiantys jų gyvenimą košmaru. Klausimas ne tas, kodėl vaikai į smurtą ir prievartą neatsako organizuota kolektyvo jėga (matyt, dėl tos pačios priežasties, dėl kurios dažnai iškyla ar dominuo-

ja patys blogiausieji žmonių giminės atstovai), o tas, kodėl mokykla, tėvai ir visuomenė toleruoja netoleruotiną padėtį ir nesiima tegul drastiškų ir rūsčių, bet neišvengiamai būtinų ir adekvačių priemonių – nepašalina brutalaus mažamečio smurtautojo iš mokyklos ir neapgina jo žalojamų bei žeidžiamų vaikų?

Svarbiausi argumentai, kuriais grindžia savo poziciją *humanistai* ir *pacifistai*, ginantys išūlius smurtautojus, yra šios, tariamai progresyvios, o išties amžino kretinizmo įšale sustingusios dogmos, ignoruojančios gyvenimo realijas. Pirmia, negalima atskirti, izoliuoti ir stigmatizuoti (paženklinti) agresyvių paauglių, o juo labiau pradėti procesą dėl jų atidavimo į specialią auklėjimo įstaigą, nes tai reikštų tiek jų socialinę atskirtį ir dezintegraciją, tiek ir asmenybės žalojimą. Mat esą gatvė arba speciali įstaiga tai ne pataisos, o blogio, nusikalstamų įgūdžių perteikimo, skiepijimo ir tobulinimo mokykla. Antra, „sunkūs“ paaugliai – tai netobulos, nesveikos visuomenės ir susiklosčiusių konkrečių aplinkybių produktas; jie veikia aukos negu nepilnamečiai nusikaltėliai, todėl reikia šalinti ne blogio pasekmes, o jo priežastis.

Ar sunkus, agresyvus paauglys blogai, išūliai ir niekšišškai elgiasi todėl, kad yra nesveikos visuomenės ir blogos aplinkos produktas, ar jis taip elgiasi, todėl, kad yra toks, koks yra? Jeigu teigiamai atsakome į klausimo pirmą dalį, tai kaltiname ne tiek paauglį, kiek visuomenę, jeigu teigiamai į antrą, – atvirksčiai. Esminis klausimas: ar galima smerkti sunkiai auklėjamą paauglį, jeigu siekis išugdyti psichologiškai ir dvasiškai sveiką paauglį nesveikoje ir netobuloje visuomenėje neįmanomas dėl tos priežasties, kad sunkus paauglys ir yra tokios visuomenės produktas?

Klausimas persmelktas pesimizmu, tačiau vis dėlto veikia išoriškai giliamintiškas negu gilus ir neišsprendžiamas. Netobuli žmonės išties pajėgūs sukurti tik savęs vertą, o ne sveiką ir tobulą visuomenę. Ji, savo ruožtu darydama grįžtamąjį poveikį, reprodukuoja savęs pačios vertus – „sunkius“, nusikalsti linkusius žmones, kurie yra šios visuomenės produktas. Taigi dėl nusikaltimų, kaip socialinio reiškinių, pirmiausia kalta pati visuomenė. Jeigu visa taip, o būtent tai ir akcentuoja vien tik storą ir riebią socialinių priežasčių šaknį išskanantys *humanistai*, atsiduriame aklavietėje. Žmonės yra tiek visuomenės produktas, tiek ir jos architektai. Netobuli žmonės, kaip nesveikos visuomenės produktas, toliau kuria ir plėtoja nesveiką visuomenę, kuri reprodukuoja savęs vertus – nesveikus žmones. Paradoksas: kuo labiau toleruojame doroviškai ir dvasiškai nesveikus žmones, tuo labiau plinta pavojingas užkratas. Taip vyksta išplėstinė blogio ir blogų žmonių – blogio nešėjų reprodukcija. Ydingas ratas užsidarė. Siekdami

ištrūkti iš jo, negalime ignoruoti to akivaizdaus fakto, kad absoliutus sveikumas – mitas ir, kaip rodo *beklasė harmoninga* visuomenė, labai pavojinga utopija, o blogio ir nesveikumo lygiai įvairiose visuomenėse yra labai skirtingi.

Visuomenė, tegul ir nesveika, bet, siekdama bent reliatyvaus sveikumo, pajėgi išlikti ir funkcionuoti tik tuomet, kai netoleruoja tų, kas griaua jos sandarą ir kėsina į jos vertybes, net jeigu „tie“ – nepilnamečiai, terorizuojantys savo bendraamžius. Jeigu nuosekliai vadovausimės išimtinai socialine nusikalstamumo priešasčių teorija, tai neišvengiamai būtume priversti priei sukrečiančių išvadų. Kiekviena revoliucija – tai atsakas į išnaudojimą, socialinį neteisingumą, beteiškumą, despotiją ir tironiją. Ar tai yra pakankamas pagrindas pateisinti Prancūzijos revoliucijos (1789 m.) ar *Didžiosios spalio socialistinės revoliucijos* (1917 m.) padarinius – beprecedentinę žmonijos istorijoje terorą, žudynes bei žmogaus nužmoginimą? Jeigu taip, kaltaisais turėtume pripažinti tuos asmenis, prieš kuriuos revoliucija nukreipė savo baudžiamąją kalaviją, t.y. išimtinai aukas, o ne tuos, kurie nukreipė šį kalaviją, t.y. žudikus, kurie ir yra *tikrosios nesveikos visuomenės aukos, nes jie įvykdė revoliuciją, kaip atsaką į išnaudojimą, socialinį neteisingumą, beteiškumą, despotiją ir tironiją*. Jeigu mes vadovautumės ta proletarišku naftaliniu atsiduodančia teorija, pagal kurią nusikalstamumas yra išimtinai socialinis reiškinys, Leninas, Hitleris ir Stalinas turėtų būti reabilituoti ir pripažinti nekaltais, nes jie tik nesveikos, supuvusios visuomenės produktas. Ši teorija kaltę nuo kaltojo perkelia nekaltajam, aišku, santykinai nekaltajam, nes absoliučiai nekaltas yra nebent tik dar negimęs žmogus. Ir tai labai abejotina. Tačiau neneigdami socialinių nusikalstamumo priešasčių ir ta prasme pripažindami neišvengiamą visuomenės kaltę, turėsime konstatuoti – šia teorija besivadovaujantys *humanistai* taikosi išpjauti ne gangrenos suniokotą, o santykinai sveiką organą. Jeigu būsime nuoseklūs iki galo ir eisime dar toliau, turėsime absoliučiai revizuoti XX amžiaus istoriją, įskaitant Niurnbergo procesą, o tikraisiais Antrojo pasaulinio karo skerdynių kaltininkais pripažinti ne nacistų vadeivas, o tuos, kurie Miuncheno paktu atrišo rankas agresyviai Hitlerio politikai. Iš dalies taip ir yra.

Ar paralelės tarp neklaužados vaikigalio ir Hitlerio yra patologiškos, iškreiptos vaizduotės vaisius? Kas vaikui Hitleris ir kas – hitleris? Vaikui Hitleris – tai abstrakcija, kaip ir krikščionių kankinimas Kolizijoje ar inkvizicijų laužai, ar nacių konclageriai, ar sovietų gulagai. Realija vaikui – hitleris – tas smulkus ir vis dėlto pakankamai bjaurus ir atgrasus niekšelis, kuris verčia jį neapkęsti savo paties vaikystės. Teliaka išsiaiškinti, ar iš principo galima taikyti tokias kraštuti-

nes ir radikalias priemones – prireikus pašalinti iš mokyklos ir atiduoti į specialią auklėjimo įstaigą tą mažametį teroristą, kuris tokiu atveju būtų neišvengiamai izoliuotas bei pasmerktas, nes laikomas su panašiais į save patį, jis iš esmės būtų komandiruotas į nusikalstamos kvalifikacijos tobulinimo kursus.

Yra Hitleris ir yra hitleris – konkrečiam vaikui, kurį terorizuoja jo bendraamžis. Yra Miunchenas ir yra miunchenas – nebaudžiamumas, kaip mitybinė mažųjų monstrų terpė. Kas labiau gadina vaiką – bausmė – siuntimas į specialią auklėjimo įstaigą – specifinį nepilnamečių kalėjimą arba, priešingai, galimybė nebaudžiamam terorizuoti, niekinti savo bendraamžius ir tyčiotis iš jų, nuolat maitinti ir tenkinti niekingos savo sieliūkštės poreikius? Veiksminga ir atgrasanti bausmė ar nebaudžiamumas – kas labiau prisidės prie to, kad bjaurus paršelis virstų agresyviu, netramdomu ir mirtinai pavojingu meitėliu? Ar serijinis žudikas toks yra todėl, kad jį sugadino visuomenė, ar todėl, kad galėjo žudyti nebaudžiamas?

Nuosekliai vadovaudamiesi socialine nusikalstamumo priešasčių teorija, tarkim, kad tikroji nusikaltimo auka yra ne nužudytas ir išniekintas žmogus, o žudikas, kaip nesveikos visuomenės produktas. Netgi darydami tokią absurdišką, tiksliau – idiotišką prielaidą, negalime paneigti to akivaizdaus fakto, kad serijinis žudikas – tai nebaudžiamumo apoteozė, nes laiku demaskuotas žudikas, neturėtų galimybės tapti serijiniu žudiku. Nebaudžiamumas, kaip ir valdžia, žmogų gadina, absoliutus nebaudžiamumas, kaip ir absoliuti valdžia, gadina absoliučiai. Žmogų ir paauglį, kaip žmogų. Gadina ne tik nebaudžiamumas, bet ir absurdo ribas peržengianti tolerancija, tiksliau, veidmainiška *pseudotolerancija* bei nekontroliuojama laisvė, kuri virsta savo priešybe – laisve terorizuoti, tyčiotis, skriausti, užgaulioti ir niekinti.

Dvasinė ir moralinė žala⁷

Viduramžiais žiaurios nusikaltėliams taikomos bausmės, raganų persekiojimas, eretikų deginimas ar nusikaltimais įtariamų žmonių kankinimai, siekiant išgauti prisipažinimą, darė jiems fizinę, emocinę, psichologinę ir visą „puokštę“ kitų žalų, tačiau, išskyrus retas išimtis, nedarė dvasinės ir moralinės žalos visuomenei. Priešingai, viešai vykdomos kraują stingdančios egzekucijos (pvz., ket-

⁷ Ši žala susijusi su emocine ir psichologine žala, bet nesutapatinama su ja, nes žmogus, dvasiškai ir moraliai žeidžiamas dėl savo įsitikinimų ir pažiūrų, rikošetu patiria ir emocinę bei psichologinę žalą.

virčiavimas, korimas, galvos nukirsdinimas ar gyvo sudegimas) tenkino šiurpių renginių laukiančios minios iracionalius troškimus ir, nežeisdamos jų dorovinių nuostatų, pasotindavo emocinį ir psichologinį alkį.

Revoliucijos dvasinėje ir moralinėje srityje akivaizdus įrodymas yra totalitariniai režimai. Jie, nors ir vienijo visuomenę ne tik gėrio, teisingumo idealais, bet ir eksploatuodami žemiausius savo tautos (liaudies) instinktus, vis dėlto vengė viešų egzekucijų arba taikė jas dozuotai, o savo oponentų kankinimus, masinių žmonių naikinimą, socialinį, rasinį ar etninį valymą laikė praktiškai valstybine paslaptimi. Nacistiniai ir sovietiniai konclageriai, dujų kameros, masinės žmonių skerdynės, kankinimai NKVD ir gestapo kazematuose – visa tai buvo kruopščiai slepiama nuo visuomenės ir šokiravo bei sukrėtė ją, kai buvo paviešinti.

Dabar, kai rūpinantis visuomenės dvasine ir moraline sveikata, reikalaujama taikyti humaniškas gyvulių ar paukščių skerdimo priemones, progresyvios permainingos atrodytų negrįžtamos. Įspūdis apgaulingas. Mus išties sukrečia ir šokiruoja, ne, ne viešos ir kruvinos egzekucijos, bet vien informacija apie tokias egzekucijas, etninius valymus, moterų žaginimus, patyčias iš kalinių ir panašiai. Kartu mus ir atstumia, ir traukia šokiruojanti dokumentika, gausiai prikimšta brutalaus smurto, prievartos, žudynių ir kankinimo scenų, žemus, iracionalius jausmus tenkinantys ir jokios atperkamosios socialinės vertės neturintys vaidybiniai filmai arba pornografinė produkcija. Tokios produkcijos, kuri labiausiai žeidžia ir žaloja vaikų bei paauglių asmenybę, invazija nepriskiriama jokių draudimų nevaržomai laisvės sričiai. Telekomunikacijų tinklais perduodamos įtartinos vertės kultūros ir informacijos produkto ribojimų paskirtis – neleisti daryti dvasinės ir moralinės žalos žiūrovų auditorijai arba bent jau mažinti jos padarinius. Siekis tai padaryti visuomenėje neišvengiamai konkuruoja su žmonių natūraliu pasibaurėjimu tuo, kas žema, bloga, žiauru, agresyvu, ir kartu nenumaldoma trauka prie to. Tai atspindi ir prieštaringa visuomenės moralė, nenuoseklūs draudimai, laisvės ribojimai ir kartu protesto akcijos prieš tokius ribojimus.

Ar konvencinė moralė veidmainiška, o visuomenės požiūris į savo dvasinę ir moralinę sveikatą nenuoseklus ir prieštaringas? Neabejotinai taip. Abejotina tik, ar galima vienprasmiškai tvirtinti, jog tai yra blogis, išimtinai blogis ir niekas daugiau, išskyrus blogį. Mus žeidžia netaktas – ne vietoje ir ne laiku pasakytas žodis, kad ir pakaruoklio namuose apie virvę, frazė ar neadekvatus poelgis. Mes kremtamės ir griaužiamo save dėl išsprūdusio neatsargaus žodžio ar įsižeidžiamo dėl išgirstos replikos. Neapgaudinėkim savęs: sukrėsti ir šokiruoti esame ne dėl to, ką kiti arba mes patys galvojame, o dėl to, ką pasakė ar kaip

pasielgė kiti mūsų atžvilgiu, nes žodžiai ar poelgiai yra mūsų minčių projekcija į išorę – įgarsinta mintis arba kūnu virtęs žodis. Kiekvienas bent intuityviai žino, kitas dalykas ar geba artikuliuotai išreikšti, kad niekas nekursto tokio pasitikėjimo ir nuoširdaus šiltumo atmosferos, kaip ta nepraleista gera proga patylėti, tos kandžios pastabos, kurias laiku paliekame neišsakytas, arba nors ir pasakėm tai, ką galvojam, bet ne viską, ką galvojam, ir ne tokia forma, kuria knietėjo išsakyti.

Ar ne magą žvilgtelėti bent pro rakto skylutę į tą pasaulį, kuriame klesti ir puoselėjamas išskirtinis nuoširdumas, be jokių veidmainystės priemaišų? Tai nėra neįmanoma. Priešingai – tai visiškai paprasta, nors ir ne be išlygų. Pakanka aptarti tas pasekmes, kurias sukelia atitinkamomis dozėmis panaudota tradicinė priemonė, kuri pajėgi slopinti, o kai kurių individų asmenyje ir pašalinti veiksmų bei poelgių socialinę kontrolę ir laisvo žodžio cenzorių. Tokia priemonė yra alkoholis – laiko ir iliuzijų mašina, kurią vartojantis žmogus tuo labiau jaučiasi žmogumi, kuo labiau nusigeria iki kiaulės būsenos. Jis išsineria iš socialinės dresūros antkaklio ir leidžia sau siautėti ar plūsti artimą taip, kaip jis to nedaro būdamas blaivus. Voljero, kuriame slypi išstumti žmogaus impulsai, vartus atveria ne kiekvienas, net ir būdamas neblaivus; visa savo prigimties grožybe atsiskleidžia tik nedaugelis mūsų. Tuo tarpu daugelis, pakludami socialinės dresūros muštrui ir vidinei disciplinai, atliekančiai autopiloto vaidmenį, elgiasi tarsi užprogramuoti robotai (pvz., refrenu kartoja visiems įgirusį savo repertuarą, laido banalius ir lėkštus sąmojus), o labiausiai disciplinuotieji tyli, tarsi tie kankinami partizanai, kuriems už ištvermę ir narsą kadaise būdavo suteikiamas Sovietų Sąjungos didvyrio vardas. Tokia geležinė drausmė, kaip netiesioginis įrodymas to, kad žmogus greičiausiai ne be pagrindo bijo atsiverti, galbūt labiau iškalbinga negu kito šokiruojantis elgesys arba dvasinis ekshibicionizmas.

Galima ir plačiau atverti duris į laisvą nuo veidmainystės pasaulį, kuris grynu pavidalu, kaip ir distiliuotas vanduo gamtoje, neegzistuoja, tačiau vargu ar tai atvertų naujus horizontus. Pakanka tik pastebėti, kad pagrindinės visuomenės ląstelės – šeimos, bent jau posovietinės, lygmenyje natūralūs ir civilizacijos *nesugadinti* bendravimo santykiai pasireiškia tokiais atributais, kaip smagus sutuoktinių išsimurkdymas atmatų bei purvo voniose ir gausiai pateiktais įrodymais, kurie daugiau nei pakankamai patvirtina teiginio, *jeigu muša, tai myli* teisingumą.

Gal dvasinis striptizas, pasireiškiantis brutaliomis psichinėmis ir fizinėmis formomis, mus šokiruoja? Puiku, panagrinėkim ką nors lengviau. Adulteri

mes ir toleruojame, ir kartu ne, tačiau beveik sutartinai smerkiame ne tą suuoktinį, kuris neištikimas kitam (kas iš mūsų turi moralinę teisę mesti pasmerkimo akmenį?), o tą, kuris elgiasi įžūliai ir ciniškai kito akivaizdoje, – žemindamas jį, flirtuoja arba vienprasmiškai naudoja savo kūną kaip išdavystės įrodymą. Krikščionybė nuodėme laiko ne tik veiksmus, bet ir nepadarias mintis, troškimus, tačiau išpažinties, kurios turinys – realūs veiksmai ir poelgiai, paslaptis saugoma. Tuo tarpu išpažinti savo nuodėmingas mintis žmogus dažnai nepajėgus todėl, kad bijo prisipažinti jas pats sau, todėl iki galo nesuvokia savo tapatumo. Kita vertus, kokias nuodėmingas mintis žydinti moteris galėtų išpažinti kunigui, kuris keičia šeimninkes kaip kojines arba vaikas nuodėmklausiu, kuris kovos su pedofilijos pagundomis fronte yra iškėlęs baltą kapituliacijos vėliavą. Jeigu žmonija būtų sukurtas ir įdiegtas į praktiką aparatas, leidžiantis skaityti žmonių mintis, tai reikštų ne tik minties (būtent minties, o ne jos reiškimo laisvės), bet ir privatumo bei autonomijos šermentis, taip pat visiškai neprognozuojamą bendravimo bei civilizuotų santykių pabaigos pradžių; pabaigą tokią tikrą, kokios netikros iki šiol buvo visos pasaulio pabaigos pranašystės. Diktatoriai ir tironai, siekdami įtvirtinti, išlaikyti ar išplėsti neribotą valdžią, užgniaužti brandžią mintį, minties embrioną ar netgi dar neįgyvendintą mintį, kaip galimos opozicijos ar sąmokslų idėjinę platformą, visada ir visose tautose taikė veiksmingas ir atgrasančias priemones – sukdavo platų ir kiekvieną visuomenės ląstelę apraizgiusį informatorių tinklą. Jis ir yra realus pakaitas aparato, įgalinančio skaityti žmonių mintis, kontroliuoti ir valdyti visuomenę, rauti su šaknimis laisvą mintį, bausti ne už veiksmus ir poelgius, o už mintis.

Konvencinė moralė nėra ir iš principo negali būti laisva nuo veidmainystės ir dvigubų moralės standartų, skiriasi „tik“ blogybės konkrečioje visuomenėje laipsnis. Veidmainystės mitybinė terpė – tie idealai ir aukšti moralės standartai, kuriuos mes, nebūdami pajėgūs vadovautis jais praktinėje veikloje, vis dėlto, intuityviai ar sąmoningai pripažindami socialine vertybe, lyg trokštančios žuvys į ledą, daužomės į neišsipildžiusių troškimų sieną. Mes nesuvokiame ne tik savo iracionalių troškimų, bet ir to, kad veidmainystė yra neišvengiama ir netoleruotina tik ta, kuri viršija socialiai leistiną normą, tam tikrą kritinę ribą. Visuomenės negebėjimas suvokti savo identiteto – neišvengiamo moralinio ribotumo trikdo ne tik jos dvasinę raidą. Tai yra ir kliūtis, trukdanti racionaliai paaiškinti prieštarinę ir nenuoseklų visuomenės požiūrį į daugelį moralės pozicijų, pavyzdžiui, abortus, prostituciją.

Prostitucija – laikoma seniausia ir nė mažiausių atmirimo požymių nerodanti profesija. Drausti ją – tuščias, beprasmiškas ir neprotingas reikalas⁸. Tad kodėl ji daugelyje krikščioniškojo pasaulio šalių yra oficialiai draudžiama, nors realiai egzistuoja ir klesti? Juk argumentai, grindžiantys draudimus, neišlaiko elementarios kritikos. Ar galima rimtai vertinti tokį ironišką argumentą, kad daugelis amoralių ir nusikalstamų reiškinių yra tokia pat socialinė realija ir neišvengiamas visuomenės palydovas, kaip ir prostitucija. Vis dėlto tai nereiškia, kad juos (pvz., prekybą narkotikais ar užsakomas žmogžudystes) reikėtų įteisinti, o tuos vertėivas (firmas) registruoti mokesčių inspekcijoje? Ar išties prostituciją reikėtų ne legalizuoti, o šalinti socialines ir ekonomines priežastis, nuosekliai ir kryptingai įgyvendinti priemones, mažinančias tą socialinį gyventojų sluoksnį, iš kurio ir rekrutuojami prostitucijos legionai? Ar išties prostitucijos legalizavimas, jos kontrolė, apmokestinimas skatintų korupciją?

Tokia išoriškai sveikos argumentacijos šerdis yra nesveika. Palyginimai turi būti korektiški, negalima lyginti nesulyginamų reiškinių – tų, kuriuos visuomenė daugiau mažiau toleruoja, ir tų, kuriuos ji, turėdama sveiką socialinį savišaugos instinktą, smerkia ir bjaurisi, o tai atmetimo sindromas yra stiprus ir tvarus. Skurdas, nedarbas, beteisiskumas ir išnaudojimas yra veiksniai, kurie tradiciškai laikomi mitybine prostitucijos terpe. Tai tik pusiau tiesa – šie veiksniai veikiau lemia ne tiek pačią prostituciją kaip neišvengiamą reiškinį, kiek aukštesnį prostitucijos lygį ir jos kontingento specifiką. Turtingos, klestinčios šalys, kuriose prostitucija anaipol netapo reliktu, o vietinės prostitutės „teisėtai“ piktinasi pigiomis Rytų konkurentėmis, kurios teikia paslaugas dempingo kainomis, įtikinamai rodo, kokios yra tikrosios prostitucijos gyvybingumo šaknys. Tai: a) neišvengiama turtinė nelygybė, kai žmonių norų šaltiniu tampa kitų gėrybės, kurių individai siekia savomis, specifinėmis priemonėmis, įskaitant prekybą savo kūnu; b) noras išlyginti nelygybę; žmonės nevienodi daugeliu parametru, taigi ir esminiu instinktu, o galingas nimfomanių seksualinis

⁸ Produkcija klesti ne tik tarp žmonių, bet ir tarp primatų, tiesa, jie atsiskaito labai specifine valiuta – maistu arba paslaugomis. Pavyzdžiui, Kalamantario salos Indonezijoje makakų patelės (labai seksualios) turi lytinių santykių vidutiniškai 1,5 karto per valandą. Sekso „kaina“ atitinkamai krinta ar kyla, nelygu kiek daug aplink patiną yra patelių. Mokslininkai ne be pagrindo teigia (tiesa, daug mokslinio įžvalgumo tam ir nereikia), kad tarp žmonių tai pasireiškia socialinėmis, sudėtingomis formomis, pavyzdžiui, turtingi seniai gauna jaunas patrauklias moteris.

potraukis – tai ir puiki galimybė derinti malonumą su nauda. Pagaliau tvirtinimas, kad prostitucijos legalizavimas padidins, o ne sumažins korupciją, – tai tikrovę iškreipiantis ir reiškinius nuo kojų ant galvos apverčiantis argumentas⁹.

Apskritai prostitucija, kaip ir pornografija, kartu traukia ir atstumia, toleruojama ir ne, žeidžia moralines dalies visuomenės nuostatas, laikoma ir nuodėme, bet atleistina. Todėl visuomenė blaškosi, neapsisprendama, kam teiktinas prioritetas – draudimams ar legalizavimui. Racionalaus elgesio požiūriu egzistuoja ne tik įvairių žmonių skirtingai suvokiama moralinė dilema; netgi tie patys žmonės nepajėgūs priimti bendro sprendimo dėl delikačių ir subtilių dalykų vertinimo, nes jų vidinė nuostata yra nenuosekli ir neapibrėžta.

Kiekvienas socialinis reiškinys, kuris moralės požiūriu vertinamas prieštaringai (pvz., abortai), daro moralinę ir dvasinę žalą vienai žmonių grupei, o kitai žalą daro tų reiškinų draudimas. Žmogus, kurio įsitikinimu embrionas yra sielą turintis asmuo nuo pat pastojimo, jaučiasi dvasiškai žalojamas aborto, kurį jis suvokia kaip įteisintą žmogžudystę. Jeigu abortas būtų uždraustas, tokio draudimo priešininkai patirtų žalą dėl to, kad moteris, kurios teisės į savo kūno vientisumą, autonomiją ir psichologinę nepriklausomybę yra nepagrįstai apribotos, būtų priversta gimdyti prieš savo valią arba daryti abortą pogrindžio, netgi antisanitarinėmis sąlygomis.

Abortų draudimo šalininkai yra lankstūs, numatydami būtinas įstatymo išimtis, kai moteris yra išžaginta arba vaikas iščiose apsigimęs. Ar išlaiko tokios išimtys kritiką? Aborto sprendimo kriterijumi tokiais atvejais laikomas ne draudimas atimti vaisiaus gyvybę, o būtent moters apsisprendimo teisė, grindžiama ta dvasine ir moraline žala, kurią ji patirtų gimdydama žagintojo pradėtą arba fizinių ar psichinių defektų turintį vaiką. Ar tokia *lanksti* aborto draudimo šalininkų pozicija yra nuosekli? Jeigu taip, turėtume pripažinti, kad sielą turintis

⁹ Kartu būtina pripažinti tą realiją, kad prostitucijos įteisinimas dar nereiškia, jog sekso paslaugų traukinys sklandžiai riedės legalaus verslo bėgiais; toks tvirtinimas būtų optimistinis. Geresnė prostitučių sveikatos priežiūra, užtikrintos jų socialinės garantijos, teisių apsauga ir gynimas, valstybės gaunamos pajamos iš prostitucijos, bent kiek sumažėjęs korupcijos draustinio arealas – visa tai neišvengiamai sukelia ir keblumą, susijusių su viešniųjų veiklos kontrole, priežiūra, mokesčių išieškojimu, kitomis pareigomis, kurios iš socialinio gyvenimo periferijos yra perkeliamos į jo epicentrą. Tačiau didesnė įvairių pažeidimų rizika, būdinga daugeliui verslo sričių (pvz., azartiniam lošimams, prekybai alkoholiu, tabako gaminiais ar netgi atskirų kategorijų vaistais), nėra pakankamas argumentas jų draudimui pagrįsti.

vaisius yra kaltas dėl savo tėvo, todėl privalo atsakyti už jį savo gyvybe, taip pat kad jis yra kaltas be kaltės ir pasmerktas dėl savo trūkumų. Jeigu taip, mes vadovautumėmės fašistų ir bolševikų logika, – laikytume vaikus atsakingus už savo tėvus ar įteisintume žudymą tų, kurie neatitinka nustatytų kokybės standartų ir išbrokuotume juos tarsi nekokybiškus prezervatyvus, galinčius sukelti aborto problemų.

Išvada viena: aborto draudimo šalininkų pozicija, grindžiama ne moters teisės į savo kūno vientisumą, autonomiją ir psichologinę nepriklausomybę, o vaisiaus teise į gyvybę yra nenuosekli, prieštaringa, pretenduojanti į Viešpaties vaidmenį ir tiesą paskutinėje instancijoje. Šios pozicijos vidinio prieštaringumo argumentų yra daugiau, bet jie vargu ar pajėgūs radikaliai pakeisti nuomonę tų žmonių, kurie teikia prioritetą embriono, kaip sielą turinčio asmens, gyvybės išsaugojimui.

H. Kelsenas, pripažindamas faktą, kad racionalaus pažinimo požiūriu egzistuoja skirtingos moralinės nuostatos, o kartu ir jų konfliktas, kurį išspręsti galima tik teikiant prioritetą vienai jų arba randant kompromisą, daro išvadą, kad neįmanoma įrodyti, jog vienas arba kitas sprendimas pagrįstas teisingumu. Todėl atsiribodamas nuo sprendimo problemos, kokiai moraliniais argumentais grindžiamai pozicijai teiktinas prioritetas, jis daro pragmatinę išvadą: moralu yra tai, kas atitinka socialinę normą, reikalaujančią tam tikro žmonių elgesio, o nemoralu – tai, kas prieštarauja tokiai normai [3, p. 86]. Kartu, laikydamasis principinės nuostatos, kad teisė yra vertybė todėl, jog yra norma, o ne todėl, kad įtvirtina tam tikrą socialinę vertybę, ir teigdamas, jog šia prasme teisė *neišreiškia jokio moralės minimumo*, H. Kelsenas daro išvadą: „normos <...> nėra nei teisingos, nei klaidingos – tik galiojančios arba negaliojančios, kaip ir faktai nėra nei teisingi, nei klaidingi – tik esantys arba nesantys, tad tik *teiginiai* apie faktus gali būti teisingi arba klaidingi“ [3, p. 93].

Kelseno mintis visiškai aiški ir interpretuojama vienprasmėškai: jeigu įstatymas draudžia abortą, toks draudimas nėra nei moralus, nei amoralus, nei teisingas, nei klaidingas; jis yra galiojantis ir visuotinai privalomas; lygiai tą patį galima pasakyti ir apie diametraliai priešingą įstatymą – įteisinantį abortą. Pozityviosios teisės ir stabilios socialinės tvarkos požiūriu Kelseno logika geležinė, tačiau mūsų poreikius kartais labiau patenkina ne metalas, o labiau plastiška ir lanksti medžiaga. Galiojanti teisė – didelė vertybė, bet ne šventasis Gralis. Visuomenės raidoje kilusi dilema, kokį elgesį turi drausti, leisti ar įpareigoti teisės

normos, verčia mus apsispręsti, keisti šias normas, ar ne ir jeigu taip, tai kokiomis. Jeigu mes apsisprendžiame keisti tas teisės normas, kurios ne visiškai atitinka teisingumo idėjos, tai jau negalime vadovautis argumentu, kad jos nėra nei teisingos, nei klaidingos, o tik galiojančios ar negaliojančios, nes būtent galiojanti norma, tarsi iliustracija marksizmo *neigimo neigimo* dėsniai, pasmerkta virsti savo priešybe – negaliojančia norma.

Ar tokiu atveju mes priversti grįžti į pradinę padėtį ir konstatuoti, kad, kilus konfliktui tarp skirtingų moralinių nuostatų neįmanoma įrodyti, jog vienas arba kitas šių sprendimų grindžiamas teisingumu? Kadangi kiekvienas disponuoja tais argumentais, kurie pagrindžia jo pažiūras, įsitikinimus, moralines nuostatas, atmesdamas priešingus argumentus, išties neįmanoma įrodyti, ar siūlomas sprendimas yra teisingas. Jeigu neįmanoma, tai ar problemos sprendimas yra tiesos nustatymas balsuojant parlamente, vadovaujantis logika: priimtas įstatymas yra galiojantis įstatymas, dėl kurio nereikia spręsti dilemos – teisingas jis ar klaidingas, nes jis, kaip galiojantis įstatymas, nėra nei teisingas, nei klaidingas, o tokie gali būti tik *teiginiai* apie šį įstatymą.

Be abejo yra daugybė atvejų, kai ne tik įstatymo galiojimas ar negaliojimas, bet ir teisingumas sprendžiamas paprastu balsavimu. Tai neišvengiama, nes kitaip visuomenėje vyrautų chaosas ir teisingumu dangstoma savivalė. Tačiau yra atvejų, kai nepajėgdami įtikinti kitus dėl to, kokios moralinės nuostatos labiau atitinka teisingumo idėją, mes galime remtis argumentais, neginčijamai įrodančiais ne tai, ar įstatymai yra teisingi, ar klaidingi, o tai, ar įstatymai yra veiksmingi, ar neveiksmingi – praktiškai mumifikuoti lavonai. Žinoma, *neginčijamais* vadinu tokius įrodymus, kuriuos paneigti gali nebent fanatikas, o tokių visuomet yra daugiau nei pakankamai. Antraip nebūtų nei bolševizmo, nei fašizmo doktrinų pasekėjų, nei Stalino, nei Hitlerio kulto garbintojų.

H. Kelsenas, laikydamas įstatymo galiojimo sąlyga tą žmonių elgesį, kuris praktiškai atitinka normą, teigia: „Norma, kurios niekas nepaiso, kitaip tariant norma, kuri nėra bent kiek efektyvi, nėra laikoma galiojančia teisės norma. Efektyvumo minimumas yra galiojimo sąlyga“ [3, p. 49]. Akivaizdus įstatymo neveiksmingumo pavyzdys, kuris buvo pagrindas naikinti galiojančių įstatymą – tai „sausasis“ įstatymas Jungtinėse Valstijose. Prostituciją ar abortą draudžiantys įstatymai taip pat galioja tik formaliai; kadangi žmonių elgesys šių įstatymų draudžiančių nuostatų neatitinka ir jų poveikio minimumo indikatorius rodyklė stabiliai rodo absoliutų nulį, galima tvirtinti: praktikoje šių

įstatymų niekas ir niekada nesilaikė, nesilaiko ir nesilaikys, todėl jie negali būti laikomi galiojantys iš esmės.

Vadinasi, kai vienprasmškai negalima įrodyti, kad vienas ar kitas sprendimas yra teisingas ar klaidingas, tiksliau, neįmanoma įrodyti tiems, kurių moralinės nuostatos atmeta bet kokius šių nuostatų neatitinkančius įrodymus, reikėtų vadovautis pragmatizmu ir tikslingumu, – mažinti visuomenės funkcionavimo kaštus, o ne didinti, – įteisinti, o ne drausti tai, ko draudimai kelia blogesnius padarinius nei tie vaistai, kurie žalingesni už pačią ligą.

ESTETINĖ ŽALA

Tokia žala – tai emocinis, psichologinis žmogaus santykis su aplinką darkančiais ir elementaraus grožio suvokimą, estetinę skonį žeidžiančiais reiškiniiais. Estetinis skonis – filosofinė sąvoka ir neblėstančios polemikos dalykas, nes tai, kas vienam menas, kitam – kičas. Kartu objektyviai egzistuoja ir tokie žmogaus estetinę skonį žeidžiantys reiškiniai, kurie sukelia adekvačią, neigiamomis emocijomis, bjaurėjimusi paženklinatą racionalaus ir protingo žmogaus reakciją. Tokie reiškiniai – tai, pavyzdžiui, šuns (ar jo šeimnininko) išmatos ant gazono, subjauroti, apsilupę namų fasadai, sulūžusiais baldais užgriozdinti balkonai, surūdijusiomis, belangėmis mašinomis – kiemai. Visuotinai suprantamą estetinės žalos tipą lemia ne tik statistinio vidutinio individo suvokimas, bet ir visuomenės mentalitetas. Pavyzdžiui, Lenkijos miestai ir miesteliai reklaminių skydų prismaigstyti tirščiau nei kapinės žvakučių per Vėlines, o kaimyninėje Čekijoje, kurioje vyrauja santūri tvarka, tokie skydai – retenybė.

Ar estetinė žala yra realija, lemia ne tiek aplinką bjaurojantys ar darkantys reiškiniai, kiek visuomenės reakcija į juos, kaip žeidžiančius grožio pajautą ir estetinius jausmus. Posovietinės visuomenės mentalitetas yra kliūtis įsisąmoninti, kad ši žala nėra fantomas. Moterys, siekdamos efekto, ant dailaus veidelio, kurio grožį išryškina nepriekaištingas makiažas, kartais priklįjuoja dirbtines, dėmesį traukiančios apgamėles. Tačiau jokia moteris, išskyrus nebent karo padėties, chaoso arba visuotinės suirutės periodus, kai siautėja okupantai, banditai, smurtininkai ir marodieriai, nesibarsto sau plaukų pelenais, neklįjuoja ant veido dirbtinių riebių spuogų. Netgi pačioje socialinės piramidės apačioje besimurkdanti „bomžicha“, turinti bent minimalų pagarbos sau jausmą, neišeis raustis į konteinerius nepasidariusi bent tokio makiažo, kokį ji geba pasidaryti šiluminės trasos „apartamentuose“ įrengtame gulte.

Lietuvos, kaip ir daugelio posovietinių valstybių, gyventojai elgiasi taip, kaip moterys elgtųsi ne normaliomis, bet ekstremaliomis sąlygomis, skatinamos galingo impulso – savisaugos instinkto. Miestų veidą darkantys pigaus, vulgaraus, žemo ir dirbtinio skonio saviveiklinės architektūros „šedevrai“, kuriems ir kičo etiketė būtų neužtarnautas komplimentas – tai nevaldomas ir nekontroliuojamas procesas. Pastatų fasadus bjaurojančios kondicionierių dėžės, savavališkai ir skirtingais rėmais arba berėmėmis, tačiau skirtingomis ir tarpusavyje nederančiomis konstrukcijomis stiklinami balkonai, juose suversti nereikalingi griozdai, pirmuose aukštuose papildomai iškirstos durys – tai pūliniai ant miesto veido. Nesveika žmonių fantazija, liguista, nebrandi, geresnio pritaikymo verta savi-raiška virsta pavojinga epidemija. Miesto veido darkymas ir niokojimas, nors ir žeidžia daugelio žmonių estetinius jausmus, bet bjaurėjimasis specifiniu vandalizmu dar nėra toks tvarus ir pastovus, kad peržengtų moralinio smerkimo ribas ir reikalautų drausti tokią saviveiklą, o jų pažeidėjams taikyti teisinės sankcijos.

Architektūros paveldui priklausančių pastatų griovimas, istoriškai susiklosčiusių ansamblių ir kvartalų architektūrinės vienybės ardymas, drastiška pastatų renovacija – tai invazija ir agresija į istorinį, kultūrinį ir dvasinį paveldą, kuriam padaryta žala veikia įvardijam terminu *dvasinė ar estetinė* nei *materialinė* žala. Ginčai dėl estetinės žalos ilgai netruktų arba nekeltų bereikalingų skausmingų diskusijų, jeigu miesto architektūrinis paveldas būtų amžina ir nekinstanti vertybė, o ne gyvas organizmas, kurį reikia nuolatos prižiūrėti, tinkamai eksploatuoti, atkurti ir pritaikyti naujiems poreikiams.

Kas nori išgelbėti savo gyvybę, tas ją praras, sakoma Evangelijoje. Kas nori išgelbėti ir išlaikyti autentišką praeities miestą, tas praras miestą kaip gyvą organizmą, organišką seno ir naujo lydinį. Miesto plėtros planus ir schemas tvirtinantys teisės aktai turi suderinti skirtingas vizijas, prieštarigus požiūrius, meninius sprendimus ir interesus, todėl visuomet kyla klausimas, kaip tarpusavio nepasitikėjimą, skepticizmą ir įtarumą paversti konstruktyviais ir racionaliais darbais. Nevienoda ir istorinio miesto paveldo architektūrinė vertė, todėl egzaltuotai pagarbus išliekamosios vertės neturinčių pastatų puoselėjimas dažnai vertas geresnio pritaikymo. Tais atvejais, kai valstybė nėra pajėgi restauruoti avarinės būklės arba prikelti iš numirusiųjų pastatų vaiduoklių, ji neturėtų elgtis pagal pavyduolio principą, jeigu ne man, tai niekam, ir saugoti tai, ką neįmanoma išsaugoti ar varžyti privačių investuotojų iniciatyvas. Ne vaisingesnė už Lenino mumijos puoselėjimą yra politika, smerkianti bet kokias statybas tose miesto

paveldo dalyse, kurios nėra iki galo suformuotos arba ginčytinos vertės, taip pat nepagrįstai interpretuojami ir plačiai taikomi draudimai statyti aukštuminius pastatus, išties arba neva iškreipiančius miesto panoramą ir užgožiančius istorinę paveldą. Pavojingi ne patys neišvengiamai būtini draudimai, o neapgalvoti draudimai, trikdančios miesto plėtrą, stabdantys investicijas ir ignoruojantys tą aplinkybę, kad miesto istorinis architektūrinis paveldas – tai ne tik akmenyje sustingusi muzika, bet ir mirusios architektūros kapinės, kurių vietoje gali būti formuojamos ir įgyvendinamos novatoriškos idėjos ir formos.

Savavališki statiniai arba statiniai, pastatyti pažeidžiant suderintą projektą, yra neleistina invazija į aplinką arba architektūrinę erdvę. Jie pažeidžia tiek įstatymo ginamą socialinę tvarką, tiek ir daro estetinę žalą, kuri, nors ir nematuojama rinkos verte, dažnai pranoksta banalią, tik pinigais išreikštą vertę. Teismai dažnai priima sprendimus, įpareigojančius savininkus ar statytojus reikiamai pertvarkyti statinį ar jį nugriauti, tačiau tokius sprendimus pažeidėjai paprastai ignoruoja ir lieka visiškai nebaudžiamai. Priežasčių daug, pagrindinė jų – teisinis nihilizmas ir stoka institucijų, privalančių vykdyti teismų sprendimus. Visiška valstybės impotencija, pasireiškianti negebėjimu taikyti organizuotos prievartos, kai ji yra neišvengiamai būtina, padariniai akivaizdūs – tai viešojo intereso išniekinimas ir tarsi pavojingas užkratas plintančios neteisėtos statybos, įpliekšdamos vis naujus nepagarbos įstatymui ir socialinei tvarkai epidemijos židinius.

Žala daroma aplinkai, istoriniam paveldui, teritorijų zonoms pagal savo pobūdį veikiau yra ne materialinė, o diskomfortinė – trikdanči žmonių gyvenamosios sanklodą, nutraukianti organišką žmogaus ir gamtos ryšį, primetanti nepatogumus. Beatodairiškai siekiant pelno iš statybos, naikinami istoriškai susiklostę miestų parkai, skverai arba gyvenamieji namai užstatomi pernelyg tankiai, ignoruojant sveikos aplinkos reikalavimus, nepaliekama būtinos erdvės poilsio, rekreacinėms zonoms, vaikų žaidimų aikštelėms. Gyventojams nepatogumų kelia ir greta namų statomi įrenginiai, kurie kenkia žmogaus sveikatai, gyvenimo kokybei. Tokius padarinius gali sukelti ne tik neteisėtos, bet ir formaliai teisėtos statybos. Statybos turi būti vykdomos laikantis nustatytų teritorijų planavimo ir užstatymo bei normatyvų reikalavimų, – tai akivaizdu. Tačiau formaliai teisėta statyba, kurios normatyvai yra pagrįsti ne objektyviais kriterijais, o nustatyti atsižvelgiant į lobistų – suinteresuotų bendrovių siaurus, egoistinius interesus, yra šydas, maskuojantis esminius pažeidimus, subjektyvumą ir savivalę. Šia prasme pagrįstais ir teisėtais gali būti pripažįstami ne tik skundai ar ieškiniai dėl statybos taisyklių nesilaikymo, bet ir dėl atitinkamų normatyvų pagrįstumo.

Asocialių asmenų daroma žala¹⁰

Posovietinės visuomenės dar tik bręsta, o brandos metu jos, tarsi spuoguoti paaugliai, kankinamos specifinių hormonų audrų ir nesuvokusios savo tapatumo, pasižymi sunkiu charakteriu ir neprognozuojamu elgesiu. Jose netoleruojama tai, kas toleruojama brandžioje visuomenėje ir priešingai – toleruojama tai, kas kelia grėsmę visuomenės saugumui ir peržengia leistinas tolerancijos ribas. Asmenų, ignoruojančių gyvenimo sociume taisykles, veiksmai posovietinėse visuomenėse – tai tikslinti bomba, o išminuotojų specialiųjų tarnybų nėra arba jų darbas bergždžias. Asocialūs asmenys, keldami pavojingos ligos užkrato arba saugumo savo kaimynams pavojų, butą paverčia atliekų sąvartyno filialu, šunų veisykla¹¹ ar užgriozdina baldais, užverčia šiukšlėmis avarinius įėjimus arba atlieka darbus, nuo kurių trūkinėja namo sienos ar laikančiosios konstrukcijos.

¹⁰ Nagrinėjant žalą, daromą asocialių asmenų, ypač naudojantis būstais, būtina padaryti esminę išlygą. Netgi turtingiausioje pasaulio valstybėje – Jungtinėse Amerikos Valstijose, nekalbant jau apie trečiojo pasaulio šalis, egzistuoja natūraliai susiformavę *getai*. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, maždaug 93 proc. visų butų buvo privatizuoti ir priklauso jų gyventojams nuosavybės teisėmis. Todėl daugiabučiuose egzistuojantys apiešti būstai yra iš esmės *geto* salelės, užkrečiamųjų ligų pūliniai ir židiniai sveikame kūne. Kadangi būsto savininkų negalima paprasčiausiai iškeldinti, kaip tai galima padaryti su netvarkingais nuomininkais, tai kelia specifines, daugeliui valstybių nežinomas problemas, kaip apginti įstatymui lojalius piliečius nuo asocialių asmenų veikimu ar neveikimu daromo destruktivaus poveikio.

¹¹ Pavyzdžiui, kai psichiškai nesveika pilietė N. Lokotko po gaisro, įvykusio jos bute, su tramdomaisiais marškiniiais buvo išvežta į ligoninę, šiame bute buvo rasti 33 niekada dienos šviesos nematę ir niekada nevedžiojami išbadėję, nuplikę, apšašę šunys, kurie gamtinius reikalus atlikdavo landynėje paverstame bute, dauginosi tarpusavyje ir veisėsi. Šungaudžiai keturkojus buvo priversti gaudyti ropodami su žibintuvėliais rankose, nes butas iki lubų buvo prikrautas šiukšlių. Dėl tokios padėties N. Lokotko kaimynai buvo priversti kęsti laiptinėje ir net lauke tvyrančią baisią smarvę, nuolatinį šunų kiaukšėjimą ir nesaugumo jausmą, susijusį su pavojingo užkrato baime. Iki gaisro visos gyventojų pastangos išspręsti problemą, pasitelkus policiją, buvo bevaisės, nes Lokotko niekam ir niekada durų neatverdavo, o pati, laikydama griežtos konspiracijos taisyklių, iš buto išeidavo tik sutemus arba naktimis. Išėjusi iš ligoninės, ji grįžo namo ir toliau gyvena – neatsisakiusi senų įpročių – tempdama šiukšles ir laikydama šunis, kurie, kaip ir jų šeimininkė neatsikratė savo „įpročių“ – dauginimosi. // „Asocialūs kaimynai – lyg tikslinti bomba [14]. Vadinasi ydingas ratas užsidarė – asocialūs gyventojai iš esmės terorizuoja įstatymui lojalius piliečius, o valdžia bejėgiškai ir nusikalstamai neveikia, nesuvokdama, kad ji turi ne tik teisę, bet ir pareigą taikyti asmens, keliančio realų ir akivaizdų pavojų kitiems proporcingas, veiksmingas ir atgrasančias priemones. N. Lokotko atvejis yra tipiškas, nes tokie gyventojai, kurie kaupia savo namuose šiukšles, tuština laiptinėse, trukdo kaimynams ramiai gyventi, o jų butai nuolatiniai gaisrų židiniai, yra įsikūrę daugybėje Vilniaus daugiabučių. Žr. ten pat.

Gyventojai skęsta smarvėje, gaisro atveju nespėja evakuotis, užtrokšta liepsnose ar dūmuose, namas virsta avariniu? Laikoma, kad tai yra problema tų, kurie gimė alergiški smarvei, neturi imuniteto pavojingoms infekcijoms, neatsparūs smalkėms ar nesuvokia, kad gyvenimas ekstremaliomis sąlygomis išugdo filosofinį požiūrį į buitį.

Lojalių žmonių laisvė be saugumo – tai asocialių žmonių (žinoma, ne tik jų), laisvės piktnaudžiauti laisve rezultatas. Tai ne kreivo veidrodžio, o *kreivos*, nors ir visiškai nenatūralios, bet realiai susiklosčiusios socialinės padėties sindromas. Savo ruožtu bejėgiškos, neveiksmingos socialinės tvarkos priežastis – tai ne tik ir ne tiek netobuli įstatymai ar apskritai nereglamentuotos svarbios žmonių veiklos sritys, kiek visiškai nevykęs šių įstatymų interpretavimas ir taikymas. Asocialūs asmenys, įsirengę namuose bjaurias landynes, šunų veisyklas, nemokantys už komunalines paslaugas arba surengę viešas egzekucijas miesto gatvėse arba suvedinėdami tarpusavio sąskaitas, yra praktiškai nebaudžiami, tad nieko nerizikuodami ignoruoja tiek elementarias bendruomenės gyvenimo taisykles, tiek ir teisėtus valdžios reikalavimus. Pavyzdžiui, būsto gyventojai, kurių vykdomi darbai kelia pavojų viso namo saugumui, išsityčioję iš statybų priežiūros specialistų ir juos lydinčių policininkų, neleidžia apžiūrėti patalpų, netgi tuomet, kai jie turi tam teismo nutartį¹².

Nebaudžiamumas – įžūlumo ir savivalės motina, kurios „teisėti“ vaikai savo požiūrį į visuomenę, socialinę tvarką ir valstybės institucijas demonstruoja taip įžūliai ir niekinamai, kaip tik leidžia jų primityvi, aukščiau juosmens nepakylanti fantazija. Indikatoriaus rodyklė, sustingusi ties žemiausia socialinės tvarkos negerbimo padala, pakilti iš mirties taško negali ir dėl to, kad neveiklūs pareigūnai nesiryžta ar nedrįsta panaudoti jėgos netgi tais atvejais, kai tramdomi asocialūs asmenys, terorizuojantys kitus žmones, jėga įžūliai priešinasi policininkams. Įgyvendintas principas *nebūtina ieškoti priežasties duoti policininkui į snukį, policininkas pats yra priežastis gauti į snukį*, – tai kartu ir spjūvis visuomenei į veidą. Ar gali brandžiose visuomenėse, pavyzdžiui, Jungtinėse Amerikos Valstijose asmuo, įžūliai ir ciniškai pažeidęs viešąją rimtį ir tvarką, nepa-

¹² 2007 m. kovo 16 d. statybos inspekcijos pareigūnai, turėdami teismo nutartį, leidžiančią apžiūrėti patalpas ir lydimi net aštuonių policininkų (sic!), nebuvo įleisti į patalpas S. Skapo g. 3-ame name, nors, pasak gyventojų, šio namo sienos suskilinėjusios, o jie patys yra įbauginti ir terorizuojami. Nepaisant to, policininkai, iš kurių buvo išsityčiota, nesiryžo panaudoti jėgos. Pareigūnų S. Skapo gatvėje laukė patyčios [15].

klusti teisėtam policijos pareigūno reikalavimui arba jėga jam priešintis? Gali. Žmogus gali netgi bandyti pakartoti mago triuką – dantimis sugauti iš revolve-rio iššautą kulka. Bet tik vieną kartą gyvenime.

Asocialūs asmenys, nors ir tenkina savo žemus poreikius, bet mėgaujasi ne savimi, o darydami netiesioginę moralinę žalą visuomenei. Kai chuliganas pakelia ranką prieš savo pareigas vykdančią policininką arba kai išūlus tipas spjau- na į teismo nutartį ir kai tiek vienas, tiek kitas tai daro visiškai nebaudžiamai, mes sąmoningai arba bent intuityviai suvokiame, kad šiais veiksmais tokie as- menys netiesiogiai veikia ir mus – spjaua visuomenei ir jos nariams į veidą.

Kodėl tokia absurdo ribas peržengianti padėtis, kaip teisinio nihilizmo ir nepagarbos įstatymams mitybinė terpė, yra toleruojama ir nieko veiksmingo nedaroma jai ištaisyti? Paradoksas: viena svarbiausių priežasčių, dėl kurių parei- gūnai yra praradę savo veiklos bei pareigų teisingus orientyrus ir paniškai bijo atsakomybės – tai žmogaus teisių apsauga, nors būtent ryžtingais, proporcingais ir atgrasančiais veiksmais prieš teisės pažeidėjus, ignoruojančius socialinio gyve- nimo taisykles, jie ir privalo apsaugoti įstatymui lojalių piliečių teises ir laisves.

Hipių judėjimo veteranai, kurie savo gyvenimo būdu, elgsena ir apranga kadaise protestuodavo prieš veidmainišką buržuazinę visuomenę, prisiminda- mi tuos laikus, priversti konstatuoti paradoksalią padėtį: jų aprangos stilius, kaip protesto simbolis, tapo paklausia, stilinga ir geidžiama preke. Maištininkai savo pačių nuostabai ir ne savo valia bent jau išoriškai tapo madingi ir pakanka- mai respektabilūs piliečiai tos visuomenės, prieš kurios veidmainišką respekta- bilumą kėlė maištą. Hipių pavyzdys iškalbingas todėl, kad šiuolaikinėje, varto- tojiškoje visuomenėje žmogaus teisės tampa tokia pat paklausia ir kasdienio vartojimo preke, kaip ir auskarai, įverti į intymias kūno vietas, „topiniai“ sin- glai, tualetinis popierius ar higieniniai paketai. Žmogaus teisių pseudogynėjai su pompastišku pretenzingumu, kuris prilygsta nebent jų teisiniam neišprusi- mui ir moraliniam nevalyvumui, deklaruodami atjautą ir toleranciją asocialiems asmenims, teisės pažeidėjams ir nusikaltėliams, iškraipo tikrąsias vertybes ir dez- orientuoja žmogaus teisių apsaugos politiką ir praktiką.

Posovietinėje visuomenėje žmogaus teisės – tai ne tiek didelė ir reikšminga socialinė vertybė, kiek tipiškas spekuliacijų ir žongliravimo skambiomis, tačiau beprasmiškomis ir tuščiomis frazėmis objektas. Jį kartoja nesąžiningi preten- zingi ir tušti *pseudohumanistai*, kurie, dengdamiesi šių teisių apsaugos ir gyni- mo interesais, derina malonumą su nauda, t.y. realizuoja savąjį sureikšmintą *ego* ir kartu pelnosi, sėkmingai melždami įvairių fondų lėšas.

Akumuliacinė žala

Žmogus, saikingai vartodamas alkoholį, rūkydamas „žolę“ ar netgi uostydamas kokainą, nėra kenkėjas pats sau. Tačiau piktnaudžiavimas alkoholiu arba narkotikų vartojimas didina priklausomybės nuo alkoholio arba narkotikų tikimybę ir kartu individo asmenybės degradacijos arba susinaikinimo riziką. Individui žalą daro ne pavieniai, bet reguliari žalingi įpročiai, o visuomenei – kolektyviniai veiksmai, kurie pavojingi būtent todėl, kad jų sukelti padariniai kaupiasi, akumuliuojasi ir, kai viršijama leistina kritinė riba, kiekybiniai masiškai reiškiniiai sukelia kokybinius pokyčius.

Akumuliacinė žala pažeidžia visuomenės ir kiekvieno jos nario teisę į sveiką ir saugią aplinką, kelia realią grėsmę žmonių sveikatai, o ateityje ir genofondui. Dirvožemio ir gruntinių vandenų tarša, pavojingų, sveikatai kenksmingų atliekų kaupimas sąvartynuose, taip pat miškų, vandenų teršimas buitinėmis atliekomis, statybinio laužo, kitais rakandais yra tipiška vartotojiškos visuomenės destruktivi veikla. Kai tokie, paskirų individų daromi veiksmai yra ekscesai, jie veikiau kelia teisėtą pasipiktinimą dėl socialinės tvarkos taisyklių nesilaikymo ir visuomenės negerbimo nei daro realią žalą; tokie veiksmai, virtę masišku reiškiniu, lemia skaudžius padarinius, pažeisdami ir ardydami aplinką. Beatodairiškai ir neracionaliai vartodami gamtos išteklius ir grąžindami į aplinką antrinį, šalutinį produktą, mes vadovaujamės principu *Nereikia laukti iš gamtos malonių, jas reikia pasiimti patiemis*, ignoruodami, kad šis I. Mičiurino suformuluotas principas iš esmės tolygus raginimui išprievartauti savo motiną – Gamtą.

Žala, daroma gamtai ir aplinkai, jos niokojimas – visuotinai smerktinas reiškinys. Ar tai pateisina bandymus siekti pozityvių tikslų tokiomis priemonėmis, kurios nors ir yra teisėtos bei leistinos, tačiau, kaip psichologiškai nepagrįstos ir nevaisingos, iš anksto pasmerktos žlugti?

Vienprasmiską atsakymą menantis klausimas turėtų būti laikomas neko- rektišku, jeigu ne viena svarbi aplinkybė. Šiuolaikinėje visuomenėje labai gyvybingi tokie utopiniai siekiai, tikėjimas ritualiniais užkeikimais, kurie atbukinę žmogaus sąmonę, apskritai diskredituoja bet kokias racionalias ir realiai įgyvendinamas priemones. Pavyzdžiui, švietėjiška veikla Lietuvoje virtusi socialiniu eksperimentu – šiukšlių (plastiko, stiklo, organikos) rūšiavimu į atskirus, specialios paskirties konteinerius, nors ir atrodo patraukliai, tačiau, kaip realiai neįgyvendinama ir pasmerkta žlugti, veikiau yra žalinga nei naudinga. Žmonės,

matydami tokių priemonių beprasmiškumą ir nusivylę jomis bei praradę tinkamo elgesio orientyrus, gali prarasti paskatas elgtis pozityviai netgi tuomet, kai toks elgesys yra racionalus neišvengiamai būtinas savisaugos, socialinio solidarumo ar kitais tikslais. Žmogus nebūtinai turėti paversti savo virtuvę atliekų rūšiavimo cechu, daryti šiurkščias klaidas ir mokytis iš jų; protingas žmogus gali mokytis iš kitų klaidų. Vokietijoje, kur tokia kompanija yra įgyvendinta ir disciplinuota visuomenė jos laikosi, šiukšlės vis dėlto paprastai vežamos perdirbti į specialius atliekų rūšiavimo fabrikus, kuriuose vėl suverčiamos į bendrą krūvą ir jau rūšiuojamos naudojant sudėtingas technologijas. Užsakomieji straipsniai, raginantys kiekvieną gyventoją rūšiuoti atliekas, dėti jas į kelis maišus, kuriuos „nesunku“ išmesti į skirtingus konteinerius, teigia, kad savivaldybės, savo ruožtu, sudariusios gyventojams palankias sąlygas atliekomis rūšiuoti, turi laiku išgabenti konteinerių turinį „antrinių žaliavų rūšiavimu ir paruošimu gamybai užsiimančioms įmonėms“ [16]. Citatą, reiktų perskaityti itin įdėmiai, nes ji bado akis savo nepretenzingu paprastumu ir naivumu, pavojingesniu už absoliučią ir tuo save diskredituojančią kvailystę – šiukšles gyventojai, pasirodo, turėtų rūšiuoti taip, kad jos patektų toms įmonėms, kurios rūšiuoja ir paruošia gamybai jau gyventojų išrūšiuotas šiukšles, vadinasi, kad vėl suverstos į bendrą krūvą šiukšlės pateks ant šių įmonių konvejerių¹³.

Nepatingėkim išsiaiškinti, kokio vertinimo nusipelnė tokia užsakomųjų straipsnių agitacija, ugdanti aktyvią pilietiškumo poziciją ir siekianti socialiai reikšmingų tikslų? Ar tai ateities vizija, ar, priešingai, tušti ir beprasmiški kliecodesiai? Jeigu atrodytų, kad pats tokio klausimo formulavimas yra nepagarbus ir įžeidžiantis gerų iniciatyvų autorius, pažiūrėkim į akis tiesai, rūsčiai tikrovei. O ji yra ta, kad Vilniaus miegamieji rajonai dažnai dūsta nuo smarvės, susidariusios dėl neišvežtų konteinerių su šiukšlėmis (bendrų ir talpių, o ne daugelio konteinerių su skirtingų rūšių atliekomis). Vienos seniausių ir gražiausių Europoje Rasų kapinės tvarkomos apgailėtinais blogai, jų vartai rudeniop tiesiog užversti didžiulėmis lapų ir šiukšlių krūvomis [17]. Kadaisė N. Chruščiovas skelbė, neva tuometinė tarybinių žmonių karta gyvens rojus žemėje – komunizmo sąlygomis, o kad kelionė į galutinę stotį neprailgtų buvo sugalvotas lozungas – pavyti ir pralenkti Ameriką pagal pieno ir mėsos gamybą vienam gyventojui.

¹³ Yra viena „smulkmena“ – tokių gamyklų Lietuvoje nėra, o jeigu jos būtų, surūšiuotos šiukšlės iš tikrųjų patektų ant tokių konvejerių.

Pikti liežuviai plakė, kad tai padaryti galima, bet neverta, nes lyderis, kaip bėgantis priekyje, būtų privertas rodyti atsiliekančiai – Amerikai savo nuogą užpakalį. Tiesa, ir dabar greta mūsų gyvena žmonės, tikintys, kad Sovietų Sąjunga, jeigu ne jos krachas, ir būtų pastačiusi komunizmą, tačiau užmirštantys, kad ir čigonas, atpratinęs arklį ėsti, būtų atpratinęs ir gerti, jeigu šis nebūtų pastipęs.

Gerų idėjų diskreditavimas savaime yra blogybė, turinti papildomą akumuliacinį efektą, nes atbukintas, utopijomis nusivylęs ir psichologiškai bei emociškai išsekęs pilietis iš inercijos gali spjauti net į realiai įgyvendinamas iniciatyvas ir savo pareigas visuomenei, ką jis paprastai ir daro. Be agitacijos ir dėl kvailos agitacijos.

Kita bėda – tai pavojingos buityje susidarančios atliekos (pvz., seni šaldytuvai, kompiuteriai, mikrobangų krosnelės, baterijos, akumuliatoriai, pasenę vaistai, dezinfekciniai skysčiai ir pan.), kurių sudėtyje yra sunkiųjų metalų – chromo, arseno, nikelio, gyvsidabrio likučių, lakiųjų ar kitų kenksmingų medžiagų. Tokios atliekos, išmestos į sąvartyną arba pavojingi skysčiai, išpilti į kanalizaciją yra tai potenciali dirvožemio ir gruntinių vandenų taršos grėsmė. Norint utillizuoti ar padaryti nekenksmingas šias atliekas privalu imtis neišvengiamų priemonių: šviesti gyventojus, ugdyti polinkį ir interesą apsaugoti save ir vaikus, taip pat informuoti juos, kaip, kur ir kada atiduoti tokias atliekas. Kartu būtina sudaryti materialines, organizacines ir technines tokių atliekų surinkimo prielaidas – įstatymais įpareigoti savivaldybes pastatyti specialius konteinerius tokioms atliekoms, mokesčių lengvatomis skatinti įmones, užsiimančias tokių atliekų surinkimu, rūšiovimu, perdirbimu ar utilizavimu. Paskutinė socialinės gynybos linija – tai griežtos, proporcingos atgrasančios poveikio priemonės, taikomos fiziniams ar juridiniams asmenims, nesilaikantiems taisyklių. Nustatyti pažeidėjus sunkiau nei identifikuoti namų vagį, vis dėlto šios priemonės gali būti veiksmingos ir realiai įgyvendinamos su viena sąlyga. Kiekvienas visuomenės narys, neabejingas sveikai aplinkai ir nebūdamas atbukintas beprasmiškos agitacijos, turi laikyti savo pilietine pareiga informuoti kompetentingas institucijas bent apie tuos pavojingus teršėjus, kurie verčia pavojingas atliekas į aplinką, daro milžinišką žalą pačios visuomenės egzistencijos sąlygoms.

LAISVĖ IR SAUGUMAS

Ar gali būti žmogus kartu ir laisvas, ir saugus? Atsakyti į šį klausimą tolygu spręsti amžiną dilemą: ar gali būti ir vilkas sotus, ir avis sveika? Gali, jeigu varpai skamba už piemens vėlę arba vilkas yra pakeitęs netikusius mitybos įpročius; ne, jeigu piemuo budrus ir ginkluotas arba avis bėga greičiau už vilką.

Žmogus skiria dalį savo pajamų mokesčiams ir aukoja dalį savo laisvės, kad jam būtų užtikrintos garantijos naudotis likusia dalimi tiek pajamų, tiek ir laisvės. Tiesa, mokesčius moka ne visi, o laisvę apriboti privalo visi, nesvarbu, savo noru ar prievarta. Psichikos ligoniai, neveiksnūs, nepakaltinami asmenys, vėliau yra „neįgalūs“ tiek intelektualinėje srityje – nesugeba racionaliai apmąstyti savo veiksmų alternatyvų bei padaryti prasmingo pasirinkimo tiek ir (ar) valinėje srityje – nepajėgia valdyti ir kontroliuoti savo veiksmų, todėl nepripažįstami laisvės „vartotojai“. Apribota šių asmenų teisė naudotis įprastomis laisvėmis veikia padidina nei sumažina laisvės ir drauge saugumo visuomenėje lygį.

Ar valstybės vykdoma visuomenės saugumo politika turėtų: a) padidinti bendrąjį visuomenės saugumą; b) užtikrinti didžiausią saugumą didžiausiam žmonių skaičiui; c) padidinti labiausiai pažeidžiamos ir nesaugios visuomenės dalies saugumą?

Eliminavimo metodu, pirmiausia atsakytina į paskutinį klausimą. Atrodo, kad valstybės saugumo, kaip ir socialinė politika turėtų mažinti tiek visuomenės „pavainikių“ socialinę atskirtį, tiek ir jų nesaugumą bei neproporcingai didelę rizikos tikimybę tapti nusikaltimų aukomis. Ar realus toks tikslas, žinant, kad valkatos, alkoholikai, narkomanai, prostitutės, išskyrus „elitines“, ir kiti visuomenės periferijoje esantys atstumtieji priskirtini toms didesnės rizikos grupėms, kurių atstovai tiek patys santykinai dažniau padaro nusikaltimus, tiek ir tampa jų aukomis? Nesvarbu, ar laikomasi pozicijos, kad atstumtieji yra nesveikos visuomenės produktas, ar patys tapo tuo, kuo yra. Svarbu spręsti, ar galima taikyti jiems socialinės integracijos ir (ar) prievartinį gydymą. Kadangi prievartauti žmones jų pačių interesais, jeigu ir galima, tai tik ne šiuo atveju, peršasi pesimistiška išvada: tikslas, jeigu ir ne užtikrinti, tai bent iš esmės padidinti jų saugumą, yra utopiškas. Neišlaiko kritikos ir ant-rasis tikslas. Jis, kaip grindžiamas utilitaristine idėja, yra pompastiškai pretenzingas.

Nėra nepriekaištingai suformuluotas ir iš principo negali būti toks ir pirmasis tikslas. Gyvenimo realijų padiktuotas sveikas skepticizmas verčia ne maksimizuoti visuomenės saugumą, o rinktis nors ir mažesnę iš įmanomų, bet vis dėlto blogybę. Realus ir socialiai priimtinas gali būti laikomas toks nusikalstamumo lygis, kuris neviršija tam tikros kritinės, pavojingos ribos ir nedaro visuomenės saugumo efemerišku siekiu. Didesnio visuomenės saugumo galima siekti: a) nustatant neišvengiamus visų žmonių laisvių apribojimus ir b) taikant didesnius mažumos – „blogų“ žmonių laisvės apribojimus, siekiant išplėsti

absoliučios daugumos žmonių laisvės ir saugumo ribas. Šie apribojimai yra ne alternatyvūs, bet organiškai papildantys vienas kitą.

Saugumas reikalauja aukų. Laisvės apribojimai yra ta kaina, kurią visuomenė turi mokėti už savo saugumą. Visuomenės narių tarpusavio priklausomybė, jų atliekamos socialinės funkcijos ir solidarumas yra socialinė realija ir faktas. Socialinė padėtis ir bendro gyvenimo taisyklės įpareigoja žmones atsisakyti dalies savo laisvės tam, kad galėtų naudotis ta laisve, kuri nepažeidžia analogiškos kitų visuomenės narių laisvės. Kiekviena teisė – juridinė konstrukcija, tačiau apskritai teisė į laisvę yra veikiau teorinė abstrakcija, o realija yra teisė į tam tikrą laisvę. Visuomenėje egzistuoja skirtingi laisvės lygiai (laispsniai). Svarbiausia problema – tai apsispręsti, kokio saugumo siekiame, kokią kainą pasirengę už jį sumokėti ir koks turi būti žmonių laisvių bei jų apribojimų santykis.

Individualaus saugumo instrumentas

Valstybė, nebūdama pajėgi apginti kiekvieną asmenį kiekvienu jo gyvenimo momentu, privalo kompensuoti savo „negalią“, tiek suteikdama įstatymui lojaliam piliečiui teisę į būtinąją gintį, tiek teisę įsigyti savigynai ginklą, kuriuo jis ir gali realiai įgyvendinti šią teisę. Savigynai laikomi ginklai gali būti panaudoti ir agresyviais tikslais – žmogžudystėms, masinėms žudynėms, plėšimams, žmonių grobimui ar kitiems nusikaltimams. Todėl įstatymai riboja tam tikrų kontingentų (pvz., teistų, nestabilios psichikos, piktnaudžiaujančiųjų alkoholiu ar narkomanų) asmenų teisę įsigyti ginklą arba nustato reikalavimus asmenims, siekiantiems įsigyti savigynai ginklą (pvz., pateikti informaciją apie savo sveikatos ir psichikos būklę, atitinkamus duomenis apie kaimynus, su kuriais gyvena).

Ar visuomenės saugumo interesas yra tas aukuras, ant kurio gali būti paaukotas visuomenės nario saugumas, apribojant arba apskritai atimant iš jo teisę įsigyti savigynai ginklą? Europos valstybės, įskaitant Lietuvą, į šį klausimą atsako teigiamai, Jungtinės Amerikos Valstijos, nepaisant kruvinų ir šurpių žudynių, įvykdytų nestabilios psichikos asmenų, – neigiamai. Nors ir negalima paneigti įtakingų ginklų gamintojų lobistų įtakos Amerikos politikams, bet negalima ir ignoruoti objektyviai egzistuojančios problemos dėl to, kokia yra visuomenės saugumo kaina. Ar visuomenės saugumo interesai pateisina tuos įpareigojimus, kuriuos įstatymas nustato asmenims, pretenduojantiems įsigyti ginklą – atskleisti konfidencialaus pobūdžio informaciją apie savo sveikatos ir psichikos būklę, reikalauti kitų duomenų, nors tai yra susiję su kišimosi į žmogaus privatumo ir autonomijos sritį?

Savigynai naudojami ginklai iš esmės yra tik pretekstas plačiau svarstyti klausimą, kokių laipsniu visuomenės saugumo interesai pateisina paskirų jos narių laisvės ir saugumo apribojimus. Problema turėtų būti sprendžiama atsižvelgiant į tai, kad kiekvienas žmogus yra ne izoliuotas individas, o sudėtingo socialinių santykių tinklo narys, kuris, įgyvendindamas savo teises ir laisves, neišvengiamai ir nuolat įsiterpia į tą sritį, kuri priklauso kitiems asmenims. Žmonės, netgi apsisukeisdami mandagiomis, niekuo neįpareigojančiomis frazėmis, yra linkę sąmoningai arba intuityviai išlaikyti nuo pašnekovo tam tikrą distanciją ir išsaugoti tą asmeninę erdvę, kuri yra svarbus individo autonomijos, emocinio komforto ir saugumo komponentas. Šiuo požiūriu žmogaus saugumo jausmą dešimteriopai pažeidžia tas neišvengiamas žinojimas, kad nestabilios psichikos, agresyvūs arba neprognozuojamo elgesio asmenys yra ginkluoti, kad keliuose siautėja nedrausmingi vairuotojai, kad į laisvę prieš terminą yra paleidžiami žudikai, recidyvistai, vagys, žagintojai, narkotikų prekeiviai, etc.

Saugumo kaina

Lietuvoje dėl autoįvykių, kuriuos sukelia neblaivūs ar nuo narkotikų apsvaigę vairuotojai, viršijantys saugų greitį, nepaisantys kelio ženklų, negerbiančios kitų eismo dalyvių ir pan., žūsta maždaug dukart daugiau gyventojų negu dėl visų rūšių tyčinių žmogžudysčių. Autoįvykių ir žuvusiųjų skaičiaus didėjimo tendencija verčia imtis griežtų, proporcingų ir atgrasančių poveikio priemonių (pvz., atimti teisę ilgesniam terminui arba neterminuotai, – iki gyvos galvos vairuoti transporto priemonę, ją konfiskuoti, taikyti administracinę areštą, griežtesnes kriminalines bausmes). Šiuo požiūriu problema ne ta, kad eismo taisyklių pažeidimai – tai avarių priežastis, kaip dėsningumas, pasireiškiantis per daugelį atsitiktinumų, o ta, kad, nepaisant tokio dėsningumo, konkretus vairuotojas, pažeidęs taisykles, nebūtinai padaro autoavariją.

Ar galima konkretų asmenį, nors ir pažeidusį eismo taisykles, bet nepadarusį jokios žalos, paversti atpirkimo ožiu ir taikyti jam griežtas administracinės ar kriminalinės represijos priemones? Šį klausimą galima formuluoti ir kitaip: ar galima taikyti žmogui drakoniškas bausmes, siekiant užtikrinti saugumą keliuose, jeigu jo paties veiksmai tik menkai didina autoavarijų ir žmonių žūčių (sužalojimų) pavojų? Marksas kadaise kėlė paradoksalų klausimą: kokia teise remdamiesi jūs teisiatė mane tam, kad pataisytumėte ir įbaugintume kitus? Markso klausimo esmė ta: ar mes, ignoruodami garsųjį Kanto moralinį imperatyvą, galime laikyti žmogų ne tikslu, o priemone tikslui pasiekti?

Mes nepajudėsime iš mirties taško, jeigu atvirai ir be demagogijos nepripažinsime tos realijos, kad tik griežtesnėmis bausmėmis eismo taisyklių pažeidėjui galima suvaldyti nekontroliuojamą padėtį, nors tai ir reikštų, kad jis laikomas priemone visuomenės saugumui užtikrinti. Jeigu prioritetas teikiamas ne individualiai, o bendrai autoįvykių prevencijai, svarbu ne tai, kad nedrausmingo vairuotojo keliamas pavojus pagal tikimybių teoriją yra nedidelis, svarbu, jog priežastinis ryšys tarp eismo taisyklių pažeidimų, kaip masinio, statistinio reiškinio, ir autoįvykių bei žmonių žūčių ar sužalojimų yra visiškai akivaizdus.

Bausmių griežtinimo tikslas – autoavarijų ir žmonių sužalojimų bei žūčių juse bendroji prevencija. Ar protinga apsiriboti tik šiuo tikslu? Gyvūnai, identifikavę silpnesnįjį gentinį, elgiasi su juo atitinkamai. Žmonės, identifikavę liberalius įstatymus, dažnai laiko juos silpnais įstatymais, kurių humaniškumą naudoja piktam. Pavyzdžiui, administracine tvarka baudžiamas svetimo turto grobimas, nes laikomas smulkiu, jeigu grobio vertė neviršija vieno MGL. Yra žmonių, kurie, piktnaudžiaudami dekriminalizuota veika, grobimą pavertę ekstremaliu sportu bei pelninga veikla. Šio sporto „lyderiai“ yra įvykdę per šimtą vien tik išaiškintų vagysčių iš parduotuvių. Nesvarbu, kokį kelią mes pasirinktume, ar vadinamosios administracinės prejudicijos ar veikos pakartotinumą, kaip jos kriminalizavimo kriterijų, ar tokių vagysčių traktavimo, kaip tęstinių, taigi ir nesmulkių, mes esame priversti apsispręsti: ar siekiame versti gerbti įstatymą, ar leisti deklasuotiems elementams tyčiotis iš įstatymo, humanizmo ir visuomenės.

Saugumas, kaip ir taika, tikrąja vertybe gali būti laikomas tik tuomet, kai yra realiai užtikrinamas. Tai kelia svarbius ir aktualius klausimus. Ar, vykdydami teisingumą, mes turime vadovautis *teisingais*, bet praktiškai neįgyvendinamais įstatymais ar, priešingai, nors sterilaus teisingumo idėją ir pažeidžiančiais, bet realiai įgyvendinamais įstatymais. Ši problema yra susijusi ir su griežtesniais žmonių laisvės apribojimais.

Naudos ir kaštų santykis

Ar visada mes turime vadovautis tokia logika, kad reikia taikyti griežtas bausmes arba suvaržyti ir apriboti teises tų asmenų, kurių veiksmai didina rizikos tikimybę, jog sumažės visuomenės ir piliečių saugumas? Ar pateisinamos proginės amnestijos, kalinių paleidimas į laisvę anksčiau termino, jeigu tai kelia grėsmę, kad daugiau žmonių bus nužudyta, suluošinta, apiplėšta, apvogta, išžaginta arba neišvengiamai didės narkotikų platinimo ir kvaišalais apnuodytųjų, ypač jaunosios kartos, pavojus? Atsakymas į šį klausimą nevienprasmiškas.

Amnestijos paprastai skelbiamos iškilios šventės (pvz., valstybės Nepriklausomybės atgavimo dienos) proga ir vadovaujantis humanizmo idėjomis. Humaniškas elgesys su *homo sapiens* nekeltų jokių abejonių. Vis dėlto, kai tokios amnestijos taikomos nepagrįstai plačiai ir nuo bausmės atlikimo atleidžiami ne tik asmenys, nuteisti už netyčinius nusikaltimus, vaikų turinčios moterys ar garbaus amžiaus kaliniai, jos gali sukelti ir dažnai sukelia antihumanizmo – kruvino smurto, prievartos ir plėšimų bangą. To paprastai „nepastebi“ nebent tik amnestijos įstatymo iniciatoriai, kurie savo kaltės racionalizacijos kertiniu akmeniu laiko akivaizdžių faktų neigimą, neteisingą interpretavimą ar tas pačias humanizmo idėjas, kurios realiame gyvenime virsta humanizmo karikatūra. Analogiškos problemos kyla ir lygtinai atleidžiant nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą asmenis, padariusius sunkius arba labai sunkius nusikaltimus. Svarbi tokio atleidimo sąlyga yra pasitaisymo įrodymu laikomas geras kalinio elgesys ir darbas.

Ar realu tikėtis, kad kalinys „pasitaisys“ tarsi ateities robotas, gebantis pašalinti savo paties gedimą? Ar labiau tikėtina, kad toks užprogramuotas elgesys tėra imitacija, maskuojanti tikruosius, nieko bendro su socialiai pozityviu elgesiu neturinčius išėjimo į laisvę motyvus? Laikytis įkalinimo įstaigų režimo, gerbti administracijos darbuotojus – tai būtina gero elgesio sąlyga, tačiau vienprasmiskai laikyti tokį elgesį pasitaisymo įrodymu yra mitas ir saviapgaulė. Smurtininkai, kurių aistrų geriausi tramdomieji marškiniai yra ilgi metai nelaisvės, veikiau gali ne „pasitaisyti“, o išsiugdyti polinkį ir interesą elgtis pagal socialinės tvarkos taisykles, vadovaudamiesi civilizuotais, o ne destruktiviais ir prievartiniais elgesio būdais. Šie, nors ir mieli smurtautojų prigimčiai, tačiau pavojingi ne tik kitiems, bet ir jiems patiems, žinoma, labai siaura – teisingo atpildo prasme. Tiesa, tai irgi galima laikyti „pasitaisymu“, atsižvelgiant į tai, koks turinys šiai sąvokai suteikiamas. Jeigu laikysime, kad sąvoką *geras elgesys* atitinka santūrumas, malonumas, diskretiškumas ir mandagumas, turėsime konstatuoti, kad daugelis nusikaltėlių patenka į kalėjimą jau būdami *pasitaisę*. *Pasitaisę* tuo labiau, kuo sunkesnius ir rafinuotesnius nusikaltimus (žinoma, ne banalias serijines žmogžudystes ar išžaginimus) jie yra padarę. Hitleris buvo pavyzdingas kalinys, Leninas ir Stalinas taip pat. Bet palikim šių žmonių, personifikuojančių absoliutų blogį, sielas ramybėje. Apsiribokime mafijozo, stambaus aferisto ar finansininko, pradanginusio milijardus, elgesio analize. Pavyzdžiui, mafijos vadeiva, turintis neeilinius organizacinius gebėjimus, puikius komunikavimo įgūdžius ir netgi kalėjimo sąlygomis geležiniuose gniaužtuose laikantis savo klaną valdžios vadžias, gali elgtis nuolankiau už atgailaujančią vienuolį ir savo autorite-

tu palaikyti puikią, hierarchijos ir pavaldumo santykiais grindžiamą drausmę kalėjime. Tačiau nebent tik žmogus, kuris yra užmezgęs ir nuolat palaiko blogus santykius su sveiku protu, o gerus su utopiniais kliedesiais, arba korumpuotas malonės komisijos narys (jį nurašyti būtų didelė klaida) gali svaičioti apie tokio asmens *pasitaisymą*. Negalima ignoruoti ir to, kad posovietinėse, korumpuotose valstybėse palankios charakteristikos, kuriomis remdamiesi teismai sprendžia atleidimo nuo bausmės prieš terminą klausimus, yra banalus pirkimo–pardavimo objektas, o kalėjimų klerkai, išrašantys šias charakteristikas, yra nuperkami, var-tojant kalinių žargoną, su visu jų žarnyno turiniu. Tai dar ne viskas.

Individas turi ne tik interesą ir stimulą elgtis atitinkamai, siekdamas atlei-dimo nuo bausmės prieš terminą; tokį atleidimą jis gali užprogramuoti iš anks-to, pasverdamas, ar gresiančios bausmės tikimybės riziką atpirks nauda, gauta iš padaryto nusikaltimo. Jeigu, individo nuomone, vienas ar keli milijonai su kaupu atperka kelerius metus nelaisvės, po kurių atsiveria gyvenimo pilnatvė, šiuos kalėjimo metus, kuriuos *sutrumpins* elgdamasis ir dirbdamas be priekaištų, *pa-vyzdingas* kalinys gali įkalkuliuoti į būsimąją naudą.

Taigi nusikaltimai, kurių padarymo motyvacijos svarbus elementas yra in-divido gerai pasverta reali tikimybė išeiti į laisvę prieš terminą, didina visuome-nės ir jos narių nesaugumą. Aferistams ir sukčiams net specialiai apsimesti ne-reikia – jų nepriekaištingas, malonus elgesys visur ir visada yra tas visraktis, kuris atveria žmonių širdis ir pinigines. Humanizmas, smogiantis skaudžiu ri-košetu visuomenei ir padidinantis jos nesaugumą priklausomai nuo požiūrio, gali būti laikomas pseudohumanizmu arba neišvengiamais socialinės tvarkos nuostoliais. Visuomenė turi suteikti nuteistiesiems galimybę išugdyti polinkį ir interesą elgtis taip, kaip to reikalauja socialinė tvarka. Problema ta, kad nuteis-tųjų išorinis elgesys, inspiruotas motyvacijos išeiti į laisvę, yra labai nepatikimas *pasitaisymo* įrodymas, bet ir mes – įstatymui lojalūs piliečiai, būdami nepajėgūs prisiekti, kad gyvename nenuodėmingai, vargu ar turime moralinę teisę būti labai griežtais ir neatlaidžiais teisėjais. Jeigu mes sutariame gerbti kalinį, kaip žmogų, o ne tik smerkti jį, kaip nusikaltėlį, turime pasverti atleidimo nuo baus-mės prieš terminą kaina ir susitaikyti su didesne nesaugumo tikimybe.

Kartu siekdami išvengti situacijos, kai kolektyvinis ir individualus saugu-mas yra paverčiamas karikatūra ir pasityčiojimo objektu, mes neturime per-žengti tos nepastebimos, bet realiai egzistuojančios ribos, kuri skiria humaniz-mą nuo kretinizmo. Pavyzdžiui, jeigu stambus narkotikų prekeivis išeina į laisvę neatlikęs nė pusės laisvės atėmimo bausmės termino, motyvuojant tai huma-

niškumo interesais – jo mažamečių vaikų priežiūra, – tai šis narkotikų baronas, užėmęs deramą vietą kvaišalų platinimo tinkle, neišvengiamai padidina riziką, kad šimtai ar tūkstančiai kitų, ne jo vaikų gaus savo narkotikų dozę. Nuosekliai vadovaujantis tokia pseudohumanizmu grindžiama logika, svarbiausiąjį nacistinį ideologą – Gebelsą, jeigu jis visiškai neapdairiai nebūtų nusinuodijęs pats ir nuinuodijęs savo vaikų, būtų reikėję ne pakarti kartu su kitais nacių kariniais nusikaltėliais, bet po kelerių metų nelaisvės paleisti iš kalėjimo, kad jis galėtų prižiūrėti savo nepilnamečius vaikus.

Visuomenės saugumo interesų neatitinka ir žmogaus teisė neduoti parodymų prieš save, savo šeimos narius ir artimus giminaičius, tačiau ji turi didelę atperkamąją socialinę vertę ir neprievartauja pačios žmogaus prigimties. Atleidimas individo nuo pareigos daryti tai, kas gali būti panaudota prieš jį patį ir kraujo ryšiais susijusius asmenis, reiškia jam bent minimalią pagarbą ir jo pripažinimą teisėtu bendruomenės nariu. Žmogiškumui, o ne išimtinai konjunktūriniam interesams teikiamas prioritetas atperka tą žalą, kurią visuomenė patiria dėl sumažėjusio jos saugumo. Tačiau pagarba ir tolerancija turi ribas, kurių nevalia peržengti. Jeigu sulaikytasis, įtariamasis ar kaltinamasis sutinka duoti parodymus, jie gali būti panaudoti prieš jį, nors toks individas, laikydamas save savo žodžio šeiminingu ir nesaistomas priesaikos ar atsakomybės už melagingų parodymų davimą, atsisako nuo jų, keičia juos arba duoda diametraliai prieštaringus parodymus. Arba, jeigu asmuo neverčiamas ar savo iniciatyva nepasinaudojo jam suteikta teise neduoti parodymų prieš savo šeimos narį ar artimus giminaičius, jis negali laisvai traktuoti šios savo teisės ir elgtis taip, kaip jis laiko reikalinga. Už priesaikos sulaužymą ar melagingą parodymų davimą toks asmuo atsako bendrais pagrindais, nes teisinė tvarka tik tuomet yra taikos ir stabilumo garantas, kai geba apginti pati save.

LAISVĖ IR NUOSAVYBĖ

Ar valstybė, kaip teisėtos prievartos monopolininkas, turi tik pozityvią prievolę – apsaugoti individo nuosavybę ir privačią valdą nuo nusikalstamų kėsinių ar kitų kišimosi? Ar šią prievolę papildo negatyvi valstybės prievolė – susilaikyti nuo savo institucijų ir struktūrų kišimosi į šią sritį?

Šventa ir neliečiama nuosavybė, nesvarbu, kokios reikšmės ir galios akte tokio turinio nuostata yra įtvirtinta ir koks teisės autoritetas būtent taip traktuoja nuosavybę, gali būti laikoma tokia tik su esminėmis išlygomis. Nuosavybė atlieka specifinę socialinę funkciją, naudojimasis ja turi tarnauti, arba bent

jau neprieštarauti bendrajai gerovei¹⁴ ir viešajam interesui. Pačios žmogaus egzistavimo, gyvenimo ir išlikimo sąlygos patiria žmogaus veiklos, susijusios su naudojimosi nuosavybe, poveikį – dažnai destruktivų ir niokojantį (pvz., užteršia orą, kuriuo mes kvėpuojame ar vandenį, kurį geriamo, apnuodija natūralią aplinką, kurioje gyvename), arba yra toks žmogaus veiklos produktas, kuris neatitinka nustatytų reikalavimų, netenkina žmogaus, kaip vartotojo poreikių, kelia jam grėsmių ir pavojų.

Vadinasi, valstybė turi prievoles ne tik savininkų atžvilgiu, bet ir prievolę apsaugoti žmonių teises bei laisves ir viešąjį interesą, jeigu naudojimasis nuosavybe prieštarauja bendrajai gerovei ar šiam interesui. Jeigu kišimasis į naudojimąsi nuosavybę naudojamas kaip atsakas į nuosavybe daromą žalą, tai kokia valstybės intervencija į nuosavybės sritį pripažįstama leistina ir teisėta?

Kišimasis į nuosavybės teisę, šios teisės suvaržymai ir apribojimai esti ne tiek daikto, kiek šio turto savininko, kuris laisvas naudotis savo nuosavybe tik nedarydamas žalos kitiems, atžvilgiu. Tai lemia pati nuosavybės teisės esmė ir prigimtis.

Nuosavybės esmė

Žemės sklypas Bahamuose ar, neatmestina, netgi mėnulyje individui gali priklausyti nuosavybės teise, o sklypas, kuriame pastatyta ir veikia jo įmonė – ne (pvz., nuomojamas 99 metams). Milijardų vertės restoranų ir užkandinių tinklo savininkas gali valgyti jo kūnu ir krauju invaginacijos procese virstančius užkandžius, priklausančius ne jam, o furšeto rengėjams.

Asmuo gali ir turėti nuosavybę ir praktiškai neturėti jos, jeigu jo namas (butas) už paskolą jam statyti (pirkti) yra įkeistas bankui, o paskolos gražinimo perspektyvos daugiau nei miglotos. Individas laisvas atimti sau gyvybę arba, piktnaudžiaudamas narkotikais ar alkoholiu, iš esmės sunaikinti save kaip asmenybę, tačiau jis nėra laisvas sunaikinti jam nuosavybės teise priklausančią tokį pastatą, kuris laikomas istoriniu paminklu.

Žmogus, kaip aukščiausias savo asmenybės teisių ir laisvių visumos turėtojas – suverenas, suvokdamas savo *ego* ir savo kūną kaip daiktą ir disponuodamas savimi panašiai kaip valdo kitus daiktus, gali leisti tiek naudotis savo kūno organais tarsi atsarginėmis dalimis (pvz., transplantavimui žūties atveju), tiek

¹⁴ Nuostata „naudojimasis nuosavybe turi tarnauti taip pat bendrai gerovei“, glaustai išreiškianti specifinę nuosavybės funkciją, įtvirtinta Vokietijos Konstitucijoje (14 str. 2 d.), dabartiniu metu visuotinai pripažįstama ir paprastai vartojama be nuorodos į šaltinį.

turėti prievolių, susijusių su disponavimu kūnu (pvz., individas, kuriam sumokėta iš anksto, įsipareigoja teikti genetinę medžiagą – spermą arba kraują, reikalingą perpylimui).

Nuosavybės teisė – tai ne tiek asmens santykis su daiktais ar kitu turtu, kiek asmenų tarpusavio santykiai dėl tam tikro turto. Šių santykių turinį atskleidžia tai, kad savininkas turi teisę savo nuožiūra valdyti, naudoti jam priklausantį turtą ir disponuoti juo, nušalindamas nuo bet kokio poveikio daiktui trečiuosius asmenis ir neatsižvelgdamas į juos, o šie privalo gerbti savininko nuosavybės teisę. Ši teisė juridiskai ginamas interesas yra tik tada, jeigu savininkas, naudodamasis nuosavybe, nepažeidžia įstatymo, viešojo intereso arba kitų asmenų teisių ir laisvių.

Nuosavybės teisė yra gyvybingesnė nei paukštis Feniksas, turėjęs galių sudegti ir vėl iš pelenų atgimti; ši teisė gali nepavirsti pelenais netgi tuomet, kai turtas, kaip nuosavybės teisės objektas, yra pavirtęs pelenais. Tai ne mistika. Daiktas gali būti sunaikintas kad ir gaisro, pagrobtas, sugadintas arba netekęs savo vartojamųjų savybių, tačiau savininkas, nors ir nevaldo daikto arba jo iš viso nėra, gali ir neprarasti nuosavybės teisės į jį. Jeigu prie to rankas yra prikišęs kitas asmuo, tai nuosavybės teisė, kaip ir materija, niekur nepranyksta tik keičia savo pavidalą, virsta prievolių teise.

Prievolių teisė yra nukreipta į konkretų asmenį, – tai reikalavimo teisė įvykdyti tam tikrą prievolę, patenkinti turtinį interesą. Dauguma prievolių yra turtinės, o tokių prievolių teisiniai santykiai yra susiję su nuosavybės teise į kilnojamąjį ar nekilnojamąjį daiktą, turtinių teisių perdavimą, su daikto naudojimu, konkrečios pinigų sumos sumokėjimu ir pan. Prievolės objektas paprastai yra daiktai ar pinigai, tačiau reikalavimas kreipiamas ne į juos, bet į asmenį. Dėl to savininkas paprastai turi tiek daiktines, tiek ir prievolių teises, o šių teisių skirtumai turto valdymo, disponavimo ir naudojimosi juo procese yra sąlygiški, nepastovūs ir lengvi, tarsi karščio ar šalčio veikiamas vanduo, keičia savo pavidalą, – lieka ir vandeniui, ir nebe juo.

Savininko teisės ir pareigos

Nuosavybė – tai žmogaus visaverčio ir pilnakraujo gyvenimo, laisvės ir saugumo materialinis pagrindas. Žmogus gali realizuoti ir aktualizuoti savo asmenybę ir būti laisvas bei saugus, kai turėdamas nuosavybę ar nuolatinį pajamų šaltinį, garantuojantį gyvenimo kokybę, nėra materialiai ir finansiškai priklausomas nuo kitų.

Gyvenime pavojingiausias dalykas yra pats gyvenimas; alkoholio vartojimas, rūkymas, kiti žalingi įpročiai tik padidina mirties riziką, gyvenimas šią riziką paverčia absoliutu. Privačia nuosavybe grindžiama pramonės revoliucija, nors ir užtikrino neregėtą gyvenimo gerovę, bet drauge ir darydama neigiamą poveikį aplinkai, kurioje žmogus gyvena, lėmė gausybę rizikos veiksnių, keliančių realias grėsmes ir pavojų jo gyvybei ir sveikatai. Žmogus turi teisę reikalauti, kad kiti nepažeistų jo teisių į nuosavybę, bet naudodamasis nuosavybe privalo nepažeisti kitų žmonių teisių bei viešojo intereso. Jeigu siekdami sklandaus socialinės tvarkos mechanizmo funkcionavimo mes ir teisinių daiktinių santykių srityje vadovausimės principu *pradėk nuo savęs*, tai laisvės naudotis nuosavybe turinį galime atskleisti per savininko pareigas, kurios yra kitų asmenų teisių ir laisvių garantas.

Socialinė nuosavybės funkcija paprastai atskleidžiama per savininko įpareigojimus: pozityvius – atlikti tam tikrus veiksmus ir negatyvius – susilaikyti nuo tam tikrų veiksmų atlikimo. Naudojimasis nuosavybe pozityvia prasme turi tarnauti bendrajai gerovei, negatyvia – neturi prieštarauti viešajam interesui. Įstatymai, reglamentuojantys nuosavybės objektų valdymo, disponavimo bei naudojimosi jais sąlygas, tvarką ir procedūras, nustato tokias sklandaus socialinio mechanizmo veikimo taisykles, kurioms turi paklusti kiekvienas šio mechanizmo elementas. Žmonių ekonominės veiklos koordinavimo būdas yra rinkos technologija ir rinkos dalyvių tarpusavio santykiai, reguliuojami įstatymais, todėl valstybės kišimasis į nuosavybės teisinius santykius yra labai specifinio pobūdžio. Mechanikas, atsakingas už sudėtingų mašinų arba įrengimų techninę būklę ir atliekantis jų techninę priežiūrą, remontą, įskaitant detalių, mazgų ar agregatų keitimą, nėra tas asmuo, kurio veikai apibūdinti tiktų terminas „kišimasis“. Skirtingai nei mechanikas, valstybė, vykdydama ekonominę politiką, ne tik prižiūri rinkos mechanizmo veiklą, bet ir gali, esant reikalui, keisti šio mechanizmo konstrukciją, t.y. šia prasme valstybė viename asmenyje yra ir mechanikas, ir konstruktorius. Valstybė taip pat prižiūri ir kontroliuoja, kad būtų laikomasi įstatymų, reguliuojančių nuosavybės teisinius santykius, taiko sankcijas asmenims, pažeidusiems nustatytą taisyklių laikymąsi.

Žmogaus sveikatą žalojantys arba mirtį nešantys veiksmai, nors ir sunkiai suderinami su laisve, vis dėlto nėra išimtinai tik rizikingi, pavojingi ir neteisėti, nekalbant jau apie smurtinius ir tyčinius. Atvirkščiai, transporte ir daugelyje pramonės šakų (pvz., statybos, chemijos) nelaimingi atsitikimai, avarijos ir katastrofos, žmonių sužalojimai arba žūtys yra veikiau didelių ir sudėtingų sistemų

trūkumų padariniai, o ne individualių veiksmų rezultatas. Pavyzdžiui, įrengimų, mechanizmų, transporto priemonių eksploatavimas, sukėlęs sveikatos sužalojimus arba žmonių žūtį, gali būti: a) savininko veikimas arba neveikimas (pvz., eksploatavimas „ekonomijos“ sumetimais techniškai netvarkingų įrengimų, transporto priemonių, vertimas dirbti viršvalandžius ar be išėjinių dienų); b) paties darbuotojo kaltė – įrenginių, mašinų eksploatavimo, saugumo technikos taisyklių nesilaikymas; c) nukentėjusiojo neapdairūs, rizikingi ar provokuojantys veiksmai; d) dalies ar visų įvardytų priežasčių komplekso sąveikos rezultatas.

Vadinasi, didesnės nei įprasta rizikos ir pavojingos situacijos mitybinė terpė yra ne tik konstrukcinių trūkumų, techninio ar technologinio pobūdžio veiksniai, bet ir žmogaus aplaidumo, drausmės stokos arba ekonominių sąnaudų mažinimo, kalbant paprasčiau, šykštumo ir godumo padariniai. Jie yra nenuginčijamas įrodymas to, kad savininkas turi ne tiek veikimo laisvę, kiek prievolę ir atsakomybę naudotis nuosavybės teise taip, kad tai nekeltų grėsmių bei pavojų, tarnautų bendrajai gerovei ir nepažeistų viešojo intereso.

Laisvių konkurencija ir kolizijos

Sovietiniuose konclageriuose kalinio žingsnis į kairę ar į dešinę buvo laikomas bandymu pabėgti, šuoliukas į viršų – provokacija. Laisvas žmogus laisvoje visuomenėje, nuklydęs kelis metrus nuo sausumos ar vandens kelio, rizikuoja atsidurti situacijoje, kuri vertinama kaip konfliktinė arba intervencija į privačias valdas.

Svetimas privačioje teritorijoje – faktas iškalbingas, kaip musė grietinėje, – maždaug tokia yra *naujųjų*, nesvarbu rusų ar lietuvių logika, padiktuota jų mentaliteto ir socialinio grobuonies, o ne piliečio instinkto. Tiesa, *svetimui*, skirtingai negu bandančiam pabėgti kaliniui, veikia gresia gėdingas išvarymas iš rojaus – privataus miško, o ne sušaudymas iš „kalašnikovo“. Perdėtume sakydami, kad žmogus privačiame miške rizikuoja pasismeigti ant nusmailintų kuolų, įkrintęs į gerai užmaskuotą vilkduobę, arba būti mirtinai sužalotas savaimė iššaušančių prietaisų ar kojas traiškančių spąstų, arba nutrenktas per spygliuotą vielą paleista elektros srove. Tačiau, deja, nebus perdėta sakant, kad kelių šimtų hektarų privataus miško masyvas dažnai yra aptvertas kelių eilių spygliuota viela, skiriančia šią teritoriją šiuolaikine kinų siena nuo pasaulio, likusio už šios sienos.

Įžūlus ir ciniškas manipuliavimas įstatymais, atkuriant nuosavybės teisę į natūralios gamtos objektus, ir turtinė visuomenės poliarizacija lemia tai, kad nuosavybės teise į dideles žemės valdas vaizdingiausiose šalies vietose – prie

nacionalinių parkų, ežerų, natūralių vandens telkinių, upių turi santykinai nedaug žmonių, o absoliuti dauguma žmonių priversti sukti galvą, kaip naudotis natūralia gamta nepažeidžiant savininko nuosavybės teisių. Sovietmečiu, išskyrus gūdžius miškus, kuriuose *išimtinai gynybiniais* tikslais būdavo dislokuotos raketos ir jas aptarnaujantys kariškių daliniai, gamta tikraja to žodžio prasme buvo visų žmonių motina. Dabar motina ji nedaugeliui, pamotė – absoliučiai daugumai piliečių, tapusių antrarūšiais ne savo valia.

Savininko teisė savo nuožiūra naudotis jam priklausančiais natūralios aplinkos komponentais (miško, žemės sklypais, vandens telkiniais) ir nušalinti nuo bet kokio poveikio šiems objektams kitus asmenis nėra kvestionuojama, antraip ji liktų tuščia deklaracija, neturinti realaus turinio. Kartu žemė, miškai, vandens telkiniai yra specifinis nuosavybės teisės objektas, žmogaus, kaip biologinės ir socialinės būtybės, egzistavimo bei visuomeninių ryšių palaikymo ir sklaidos terpė, žmogaus ir visuomenės išlikimo sąlyga. Natūralus, organiškas ir nenutrūkstamas žmogaus ryšys su gamta būtent ir lemia savininko nuosavybės teisių į natūralios gamtos objektus apribojimus. Šių apribojimų juridinė išraiška yra įstatymuose (pvz., Miškų įstatyme) įtvirtinta asmenų teisė lankyti privačiuose miškuose, skinti vaisius, riešutauti, uogauti ir grybauti [6, 8 str. 1 d.]¹⁵. Teisės pobūdis lankytojų atžvilgiu yra pozityvus – leidžiantis jiems atitinkamai veikti, o savininkų atžvilgiu – negatyvus – nurodantis, ne ką jie turi daryti, o tai, ko privalo nedaryti – trukdyti kitiems fiziniams asmenims įgyvendinti jų teises.

Ar tai nekelia realaus pavojaus, kad miške ar prie ežero šeiminkaus ne savininkai, o svečiai? Įstatymuose neįmanoma visko numatyti, nors tai ir neatmeta galimybės priimti specialų įstatymą, reglamentuojantį kitų žmonių lankymosi privačiuose natūralios gamtos objektuose taisykles ir tvarką. Nesvarbu, kokį kelią pasirinkti – įstatyminio reglamentavimo ar gerų papročių ir tradicijų laikymosi bei puoselėjimo, svarbu suformuluoti tokius kriterijus, kuriais remiantis būtų išlaikyta tinkama savininko naudojimosi žeme (miškais, vandens telkiniais) ir visuomenės intereso naudotis natūralia aplinka pusiausvyra. Kelias į kompromisą grįstas paprasta, amžių nugludinta išmintimi – žmogus, jausda-

¹⁵ Tas pats pasakytina ir apie saugomas teritorijas, nuosavybės teise priklausančias fiziniams asmenims. Savininkai negali trukdyti kitiems asmenims pažintiniais, kultūriniais, rekreaciniais, sveikatingumo ir kitais tikslais lankyti arba tvarkyti saugomų kompleksų bei objektų (vertybių) poilsiaviečių, takų, saugyklų, kitų rekreacinių objektų [7, 32 str. 12 d.].

masis kitur kaip namuose, vis dėlto turėtų nepamiršti, kad jis yra svečiuose. Asmenys, lankydami si privacioje teritorijoje, pavyzdžiui, miške, turėtų elgtis civilizuotai, vaikščioti susiformavusiais pramintais takais, o grybaudami ar uogaudami, rinkdami vaistažoles ar kitas miško gėrybes, netriukšmauti, nelaužyti šakų, jaunuolino, nepažeisti miško paklotės ir pan.

Konkurencija tarp savininko intereso įgyvendinti nuosavybės teisę į jam priklausantį gamtos objektą ir visuomenės teisėto bei pagrįsto intereso naudotis motinos gamtos teikiamomis malonėmis – tai tik dalis problemų. Žmogus gyvena daiktų pasaulyje ir natūralios aplinkos erdvėje, kurios svarbus komponentas yra jo privataus gyvenimo erdvė. Jeigu privati žemės (miško) valda pripažįstama savininko privataus gyvenimo sritimi, tai neteisėtas – be asmens sutikimo, išreikšto žodžiais ar konkludentiniais veiksmais, įėjimas į ją gali būti laikomas teisės į žmogaus privatumą neliečiamybės pažeidimu.

Teisės doktrinoje teigiama, jog privataus gyvenimo sritį teritorijos požiūriu reikia aiškinti ir suvokti plačiau – ne tik kaip tvora aptvertą, bet ir kaip privačią valdą, paženklintą (pažymėtą) kitokiais objektyviais ženklais, leidžiančiais protingam žmogui suprasti, kad tai yra privati teritorija [8, p. 60]. Nuosekliai laikantis tokios logikos, reikėtų pripažinti, kad netgi kelių šimtų hektarų miško ar vandens telkinių privati teritorija, aptverta tvora arba paženklinta „kitokiais objektyviais ženklais“, kitiems žmonėms reikštų tą patį, ką ir vilkui raudonomis vėliavėlėmis paženklintas aptvaras. Savininkas savo ruožtu šioje valdoje būtų laisvas elgtis kaip viduramžių baronas, sprendamas leisti ar ne kitiems asmenims lankytis tokiam miške, o jeigu ne – ginti savo nuosavybę visais įmanomais būdais (pvz., įrengdamas šioje teritorijoje spąstus, žmonėms skirtas vilkduobes, savaimė iššaunančius ar kitokius žmogaus gyvybei ir sveikatai pavojingus prietaisus). Tai švelniai kalbant ne visiškai atitiktų XXI amžiaus dvasią, nors tariamoji nuosaka čia vartojama ir ne visiškai vietoje. *Naujieji lietuviai* – įžūlūs, ciniški, tipiškai nuvorišai, įstatymą, kaip ir fariziejai Šventąjį Raštą, paprastai interpretuoja tik savo naudai. Tankia spygliuota tvora, kurią galima įveikti nebent naudojant komandosų, teroristų arba diversantų technologijas, aptverti didžiuliai miškų masyvai – išreiškia šių žmonių pažiūrį į viešąjį interesą, tiksliau spjūvį į šį interesą. Nuvorišų, kaip ir fariziejų, racionalizacija kupina veidmainybės dvasios – primityvūs ir siauri egoistiniai interesai maskuojami aukštomis materijomis, konstituciniu nuosavybės neliečiamumo principu, būtinumu saugoti mišką (pvz., jaunuoliną) nuo žalos jam darančių žvėrių ar priešingai, saugoti savo puoselėjamą laukinių arba pusiau laukinių žvėrių (pvz., elnių) kaimenę.

Ar protinga pagal bolševikų logiką kaltais dėl visų pasaulio nuodėmių pripažinti tik savininkus – eksploatatorius ir raginti juos eksploatuoti, o kaltais be jokios kaltės laikyti jų aukas – beteisius ir beturčius, pažemintuosius ir nuskriausuosius? Deja, ne. Lankytojas savo elgesiu neretai tarsi siekia pateisinti savininko požiūrį į jį – jis niokoja gamtą, gyvūniją ir sukelia gaisrus, apskritai neretai elgiasi taip, kad drastiškos savininkų savignyos priemonės atrodo adekvatus atsakas šiuolaikiniams hunams ir vandalams. Išties, problemos sprendimas būtų paprastas, jeigu kalta būtų tik viena pusė – įžūlus ir ciniškas savininkas, o auka – beteisis ir skriaudžiamas – lankytojas. Taip yra anaip tol ne visada, tačiau individualią kaltųjų atsakomybę pakeisti kolektyvine visų atsakomybe – tai nusi-kalstamų režimų ideologijos apraiškos forma, o ne išeitis.

Klausimas ne tas, ar savininkui priklausantis milžiniškas žemės (miško, vandens telkinių) masyvas, paženklintas kitokiais „objektyviais ženklais“, pripažįstamas žmogaus privataus gyvenimo sritimi; akivaizdu, kad ne, o tas, kokio dydžio teritorija pripažįstama tokio gyvenimo sritimi. Kitaip tariant, jeigu savininkas nuosavybės teise turi šimtus ar tūkstančius hektarų miško¹⁶, tai koku perimetru nuo santykinai epicentru laikomo savininko gyvenamojo namo kitų žmonių teisė laisvai naudotis Kūrėjo duota natūralia aplinka neturėtų būti ginčijama. Kalbos nėra, kiti asmenys turėtų kiek įmanoma nepažeisti vizualinės (regimosios) miško savininko gyvenamosios vietos, nedemonstruoti savo buvimo miške, vengti lankytis savininko apžvalgos zonoje, kurti laužą ir pan. Atsižvelgiant į daugelį veiksnių (miško tankumą, vietos reljefą) vizualinės apsaugos zonos dydį vargu ar galima tiksliai išmatuoti, skaičiuojant tam tikrą atstumą nuo miško savininko gyvenamojo namo. Tai protingas, normalaus intelekto žmogus turėtų spręsti kiekvienu konkrečiu atveju.

Kūnas kaip įrodymas

Asmuo, išskirtas iš daiktų, ir daiktai, atskirti nuo to asmens, kuris valdo šiuos daiktus, – tai schema, kuri atskleidžia nuosavybės teisės subjekto ir objekto santykį. Civilinės teisės doktrina nuosavybės teisės objektu pripažįsta kiekvieną materialų ar nematerialų apyvartoje esantį objektą (pvz., daiktą, turtines teises), kuris nėra asmuo (subjektas). Šis savo ruožtu nelaikomas tokiu objektu.

¹⁶ Įstatymų nustatytas apribojimas turėti nuosavybės teise ne daugiau kaip 500 hektarų žemės (miško), nesunkiai apeinamas, kai žemę savininkas įgyja kontroliuojamos įmonės arba giminių vardu.

Teisės doktrinos tvarumo kriterijus yra praktika. Prostitucija yra ta seniausia profesija, kuri nieko neįrodinėdama pateikia įrodymą, kurio neįmanoma paneigti – asmens (subjekto) kūnas visais laikais yra seksualinio pobūdžio prekė¹⁷.

Žmonės taip pat visais laikais yra prekybos objektas, bet prekyba žmonėmis ar transplantavimui skirtais jų organais, dėl kurių žmonės gali būti net nužudyti, nepriskirtina nei laisvės, nei legalios civilinės apyvartos sričiai. Žinoma taip, tačiau šiuolaikinių technologijų ir medicinos progreso amžiuje, kai žmogus gali būti klonuotas, jo embrionas išaugintas mėgintuvėlyje, o vaikas išnešiotas surogatinės motinos iščiose, tai kelia ne tik moralines, etines, bet ir teises problemas, į kurias teisės mokslas nepajėgus pateikti vienprasmiško atsakymo. Surogatinė motina, išnešiojusi savo iščiose svetimą kūdikį ir įsipareigojusi atiduoti jį tėvams, veikiausiai teikia socialiai naudingą paslaugą, nei parduoda kūdikį. Tačiau, jeigu pagal sutarties sąlygas moteris, dirbtinai apvaisinta sperma tokio vyro, kurio žmona negali turėti vaikų, įsipareigoja už atlyginimą išnešioti šį vaiką savo iščiose ir atiduoti jį sutuoktinių porai, kad šie įsivaikintų, kyla klausimas: ar šis sandoris vertintinas kaip sutartis dėl vaiko pardavimo ar dėl socialiai naudingos paslaugos?

Ar veikiausiai tai yra iščių nuomos sandoris, nustatantis „nuomotojo“ įsipareigojimus laikytis sveiko gyvenimo būdo (pvz., negerti alkoholinių gėrimų, nerūkyti), ir kūno naudojimas produktyviems tikslams – padėti už atlygį sukurti vaiką, jo negalinčiai turėti šeimai? Ar surogatinės motinos dirbtinis apvaisinimas vaiko gimimu suinteresuoto asmens, drauge ir donoro sperma tai nėra išimtinai tik klausimas – kokio pobūdžio ši sutartis – dėl paslaugos ar dėl kūdikio? Jeigu surogatinė motina atsisakytų pagal sutartį pagimdytą vaiką atiduoti šeimai, motyvuodama, kad vaikas jos, ar ji privalėtų grąžinti jai skirtą atlyginimą? Jeigu vaikas liktų motinai, tai ar spermos donoras, kuriam anonimiškumas netaikomas, privalėtų mokėti alimentus vaikui auginti? Jeigu taip, ar šis donoras, kaip biologinis vaiko tėvas, galėtų pretenduoti turėti tokias pat juridines teises į vaiką, kokios priklauso, pavyzdžiui, išsiskyrusiems tėvams?¹⁸

¹⁷ Naujausiais laikais preke tampa taip pat specifinė genetinė medžiaga – sperma, kraujas, tokie organai, kaip širdis, inkstai, kurie nelegalios apyvartos objektu tampa tuomet, kai žmogus nužudomas siekiant įgyti jo organą ar audinį transplantavimui.

¹⁸ Tai nėra išgalvota ir dirbtina, o, atvirkščiai, realios sutarties pagrindu kilusi problema. Apie tai žr. [4, p. 19]. Kartu dėl to kilusios teisinės problemos šiame straipsnyje interpretuojamos kiek kitu aspektu, nei minėtoje knygoje.

Žinoma, visada atsiras toks dvasios grynuolis ir teisinės minties gigantas, kurie ras saliamonišką – paprastą ir genialų sprendimą: tokie sandoriai kaip prieštaraujantys geros moralės principams turi būti pripažinti niekiniais ir negaliojančiais nuo jų sudarymo momento. Tačiau, jeigu ir pripažintume tokią poziciją kaip visiškai pagrįsta, kiltų daugybė problemų ir svarbiausia jų – ar tokios sutarties pripažinimas niekine ir negaliojančia nesukeltų blogesnių padarinių, negu jos vykdymas? Panagrinėkime kur kas lengvesnę situaciją ir suvoksiame, kad geros moralės principų neatitinkančių sandorių neigimas kartais sukelia daugiau problemų, nei jų išsprendžia. Atsigręžkim į tai, nuo ko nusigręžėm – į seniausią profesiją. Atsižvelgiant į seksualinių paslaugų specifiką, sandoris dėl jų teikimo apimties ir sąlygų paprastai sudaromas žodine forma, o galimas sąlygų keitimas – konkludentiniais veiksmais. Prostitucijos aktas iš esmės yra paslaugų sandoris, susijęs su disponavimu kūnu, o prostitutė (prostitutas) įgyja reikalavimo teisę – iš esmės turtinę teisę. Ir priešingai, jeigu konkreti pinigų suma sumokėta iš anksto, reikalavimo teisę į tokias paslaugas turi klientas.

Įstatymas draudžia prostituciją, oficialioji teisės doktrina šį draudimą pagrindžia teoriškai¹⁹, nors reikėtų elgtis su logika kaip su prostitute, siekiant įrodyti, kad prostitucija yra didesnis blogis nei išsikerojusi santuokinė neištikimybė. Šeimą veikia ardo būtent adjulteris, o ne prostitucija, kuri, jeigu viską pasvertume, netgi ir per kišenę muša ne taip jau ir skaudžiai. Adjulteris, jeigu atsižvelgsime, kad meilužiai dažnai yra išlaikomi, gali būti vertinamas kaip užmaskuota prostitucija ir kur kas brangesnis malonumas negu prostitucija.

Sandoriai dėl prostitucijos paslaugų, kaip ignoruojantys įstatymų reikalavimus, yra niekiniai ir negaliojantys nuo jų sudarymo momento. Negaliojančio sandorio atveju kiekviena šalis privalo gražinti kitai šaliai visą, ką ji yra gavusi, t.y. šalys gražinamos į padėtį, buvusią iki sudarant sandorį (restitucija). Jeigu viena šalis negali gražinti to, ką yra gavusi natūra, ji turi atlyginti tą vertę pinigais [9, 1.80 str. 2 d.]. Terminas „natūra“ nors ir neapima seksualinių paslaugų, tačiau neigti tokių paslaugų natūralią prigimtį reikštų iškreiptomis formomis prievartauti pačią prigimtį. Kita vertus, netgi prie geriausių norų tokio sandorio šalys negali įvykdyti įstatymo reikalavimų. Klientas veikia gali suva-

¹⁹ Disponavimas žmogaus kūnu kaip preke laikomas prieštaraujančiu geros moralės principams, neteisėtu ir priešingu įstatymams aktu, todėl pagal oficialią Lietuvos teisių doktriną šis aktas negali būti civilinės apyvartos objektas ir sandorių dalykas [10, p. 236].

ryti atgal į tūbelę išspaustą ir jau panaudotą dantų pastą negu gražinti prostitu-
tei, ką yra gavęs. To, ko negalima gražinti natūra, jis negali atlyginti ir pinigais,
nes tai reikštų dvigubo apmokėjimo tarifo tvarkymą. Prostitutė – priešingai,
gražinti tai, ką ji gavo, gali, tačiau jos atžvilgiu tai būtų diskriminacija, nes
profesionaliai teikiamos seksualinės paslaugos neturi nieko bendro su komu-
nistinės šeštadienio talkos ar paramos skurstantiems Afrikos vaikams akcija.

Ironija čia būtų ne vietoje, jeigu ne tie dvigubi moralės standartai, kurie
prieštarauja gyvenimo logikai ir nepuošia pačios moralės. Draudimo moteriai
prekiauti savo kūnu pagrįstumas negali būti vertinamas izoliuotai, ignoruojant
kitas teises, susijusias su jos asmeniu ir laisvo pasirinkimo galimybe. Moteris,
įgyvendindama teisę į savo kūno vientisumą ir autonomiją, psichologinę nepri-
klausomybę bei integralumą, gali spręsti gimdyti ar ne, o jeigu ne – darytis
abortą, kuris pripažįstamas teisėtu, jeigu neštumas neviršija dvylikos savaičių.
Medicinos ir fiziologijos mokslo yra objektyviai nustatyta, kad tokios operaci-
jos metu iš moters organizmo pašalinamas vaisius kaip gyvybė egzistuoja nuo
14 dienos po apvaisinimo, o vėlesnėse neštumo stadijose jis netgi jaučia skaus-
mą ir intuityvią mirties baimę.

Prostitucija draudžiama, abortai – ne. Moteris turi teisę spręsti, ar atimti
gyvybę kūdikiui, spurdančiam jos iščiose, spręsti ar prekiauti savo kūnu – ne.
Mūsų gyvenimas iš principo negali būti laisvas nuo amoralumo ir nuodėmės²⁰,
tačiau, vadovaudamiesi veidmainiška logika, neturėtume paversti šio gyvenimo
jo paties karikatūra. Klausimas ne tas, ar mes turime siekti uždrausti arba smerkti
visuotinį pasibjaurėjimą keliančius ir visuomenės dorovę įžeidžiančius veiks-
mus, – žinoma taip, o tas, kokius veiksmus turėtume pripažinti tokiais ir juos
drausti. Šiuo požiūriu mes turėtume labai rimtai viską pasverti, priimdami spren-
dimą, nes neapgalvotais draudimais tik dirbtinai didiname nusikaltimų bei juos
darančių asmenų skaičių ir neišvengiamai tuščiai švaistome materialinius ir žmo-
giškuosius išteklius. Moralę, kaip politinių dividendų siekimo priemonę, pa-
prastai naudoja tie politikai, kurių visa politika yra viešas prostitucijos aktas, o
tie, kurie nuoširdžiai tiki, kad moralu drausti tai, kas amoralu – prostituciją,

²⁰ Garsus viduramžių teologas ir filosofas Pjeras Abeliaras taip formuluoja klausimą: „<...> ar kiek-
vieną nuodėmę uždraudė Dievas? Jeigu mes į tai atsakysime „taip“, pasirodytų, jog Jis pasielgė ne-
protingai, nes gyvenimas šiame pasaulyje jokių būdu neįmanomas be nuodėmės, geriausiu atveju –
be sunkių nuodėmių“. Cituota pagal: Абеляр П. [11, p. 577].

paprastai neturi nė mažiausios nuovokos apie tokio draudimo padarinius. Prostitucijos draudimas neišgyvendina prostitucijos, o tik nuvaro ją į pogrindį ir paverčia šią profesiją nusikaltėlių ir korumpuotų policijos pareigūnų pasipelnymo šaltiniu ir teisinio nihilizmo katalizatoriumi, t.y. didesniu blogiu, nei ji yra pati savaime. Kitaip tariant, vaistai, išrašyti pašlijusiai moralei gydyti, yra pavojingesni už pačią nepagydomą ir permanentinę ligą.

TEISINIS NIHILIZMAS KAIP LAISVĖS PRIEŠAS

Jeigu norime mėgautis laisve, turime būti įstatymo vergais – ši romėnų sentencija išreiškia būtiną teisės į laisvę įgyvendinimo sąlygą. Būtina, tačiau ne visiškai pakankama. Jeigu įstatymai blogi (pvz., rasistiniai, segregaciniai ar diskriminaciniai), tai iš laisvės tų, kurių atžvilgiu šie įstatymai yra blogi ir neteisingi, nedaug kas ir lieka. Nuo tokių įstatymų, kaip nebūdingų demokratinei visuomenei, galima ir atsiriboti, nors ir šiose visuomenėse apstu įstatymų, kurie veikiau tenkina ne kolektyvinius – visuomenės, o siaurus, egoistinius atskirų grupuočių interesus. Atsiribokim ir nuo šių įstatymų. Siekiant užtikrinti labiausiai socialiai pažeidžiamų žmonių interesus ir sumažinti jų socialinę atskirtį bei turtinę nelygybę, socialiai orientuotų rinkos ekonomikos valstybių įstatymai taiko jų atžvilgiu įvairias lengvatas, socialines pašalpas ir išmokas. Kadangi tokie vadinamąją *pozityvią diskriminaciją* įtvirtinantys įstatymai turi ir neigiamą poveikį – silpnina darbo motyvaciją, stiprina išlaikytinių nuotaikas ir suteikia kai kuriems žmonėms paskatas išlikti skurdžiais, ligoniais ar benamiais, atsiribokime ir nuo šių įstatymų.

Kartu, jeigu ne absoliuti, tai vis dėlto dauguma įstatymų, išskyrus kai kurias išimtis, laikomi ir gerais ir teisingais. Tačiau tie teisininkai, kurie nekeldami rimtesnių pretenzijų įstatymams tvirtina, kad socialinės tvarkos, taikos ir stabilumo pagrindas yra ne žmonių, o įstatymų viešpatija, neretai laikosi diametraliai prieštaringos pozicijos ir netgi ne visiškai pagarbiai atsiliepia apie oponentus, nesutardami dėl to, kaip taikyti ar interpretuoti vieną ar kitą – *teisingą* ir *gerą* įstatymą. Neatsitiktinai Holmesas būtent dėl tokios priežasties pavadino Amerikos Aukščiausiojo Teismo teisėjus *devyniais skorpionais butelyje*.

Vadinasi, netgi įstatymų viešpatavimas, tiksliau, nevienodai suvokiamas viešpatavimas, negali būti besąlygiškai laikomas laisvės garantu. Tačiau nepagarba įstatymams, jų ignoravimas – visa tai, ką apima sąvoka *teisinis nihilizmas*, yra garantas to, kad visuomenė, kurioje šis nihilizmas klesti, negali būti laikoma

laisva be esminių išlygų. Negali, nes tikroji laisvė apima ir laisvę nuo piktnaudžiavimų ir savivalės, kurių mitybinė terpė ir yra teisinis nihilizmas bei viešojo intereso išniekinimas.

Ar teisė visada panacėja?

Iškilūs vokiečių-austrų teisės mokyklos atstovai (pvz., G. Jelinekas, H. Kelsenas), pagrįsdami teisės mokslo funkciją, teigė, kad šio mokslo „grynumas“ turi būti laisvas ne tik nuo moralės, politikos ir ideologijos, bet ir nuo kitų mokslų – jo tikslas yra struktūrinė pozityviosios teisės analizė, o ne jos psichologinių ar ekonominių sąlygų aiškinimas²¹. Tokia pozicija nebuvo kliūtis Kelsenui aptarti, kokios teisės normos laikomos galiojančiomis. Akcentuodamas, kad efektyvumo minimumas yra teisės normos galiojimo sąlyga, Kelsenas tvirtino: „teisės norma nebelaikoma galiojančia, jeigu ji nuolat esti neefektyvi“ [3, p. 50]. Teisės normų efektyvumą užtikrina tai, kad: 1) jas taiko teismai, skirdami ir pritaikydami konkrečiose bylose sankcijas ir 2) šioms normoms paklūsta individai kaip teisinės tvarkos subjektai, elgdamiesi taip, kad išvengtų sankcijų²².

Tačiau Grynoji teisės teorija, kurioje H. Kelsenas sąmoningai atsiriboja nuo psichologinių, organizacinių, ekonominių ir socialinių teisės normų efektyvumo sąlygų analizės, vis dėlto nepajėgi paaiškinti, kodėl teismai netaiko normų, kai jas būtina taikyti, ir kodėl individai nepaklūsta galiojančioms teisės normoms, t.y. nesielgia taip, kad išvengtų sankcijų. Jeigu vokiečiai išties yra ta nacija, kuriai, prancūzų teigimu, būdingas šerifo padėjėjo mentalitetas, tai nieko nuostabaus, kad Vokietijoje ar Austrijoje žmonių drausmė, pagarba teisei užtikrina tokį nepriekaištingą socialinės tvarkos funkcionavimą, kuris atleidžia nuo būtinumo analizuoti teisės normų efektyvumo sąlygas.

Posovietinių valstybių realijos yra kitokios, nes nemažai teisės normų, galiojančių formaliai, praktiškai yra gyvi lavonai, nes jų nesilaiko tie, kurie jų turi laikytis, ir netaiko tie, kurie turi jas taikyti, o jeigu ir taiko, tai teismų sprendimai lieka neįgyvendinti. Siekdami išsiaiškinti tokio teisinio nihilizmo ir teisės neigalumo priežastis, mes negalime ignoruoti nei socialinio ir kultūrinio Lietuvos paveldo, nei jos gyventojų mentaliteto, nei psichologinių ir ekonominių sąlygų – viso to, nuo ko atsizėgnoja, atsiriboja ir yra laisvas grynas teisės mokslas.

²¹ Cituota pagal: Kūrį E. [12, p. 30].

²² Žr. apie tai detaliau Kelsen H. [3, p. 50].

Teisinio nihilizmo priežastys

Kai formalus, normatyvinis teisinis reguliavimas egzistuoja tarsi autonomiškas reiškiny, neturintis sąlyčio taškų su realiu gyvenimu, o įstatymų normos, „galiojančios“ tik popieriuje ar elektroninėje laikmenoje, yra visiškai neveiksmingos realiaame gyvenime, teisinis nihilizmas ir nepagarba teisei klesti tarsi parazitai, neturintys priešų gamtoje. Nepagarbos teisei ar visiško jos ignoravimo bene svarbiausia priežastis – visiškas nebaudžiamumas turi savo varomąsias priežastis. Psichologiniame lygmenyje – tai žmonių mentalitetas, pažiūros ir elgsenos imitacijos pagrindu susiformavęs dominuojantis elgesio modelis²³.

Kodėl žmonių požiūris į teisę yra būtent toks, koks yra ir ką būtina daryti siekiant jį pakeisti, jeigu ir ne radikaliai, tai bent pakirsti negatyvias tendencijas? Kodėl egzistuoja tokios teisės normos, kurios, nors ir reguliuoja žmogaus elgesį pozityviai ar negatyviai, nustatydamos privalomas elgesio taisykles arba draudžiamas tam tikrą elgesį, bet šios normos praktiškai yra negyvos? Kodėl individai gali realizuoti savo antisocialines nuostatas ir nebijodami „bedantės“ teisės saugos siekti neteisėtų tikslų, falsifikuodami faktus ir pateikdami suklastotus įrodymus?

Pagal Marksą kiekviena visuomenė (posovietinė ne išimtis) yra paženklinta prigimtinėmis dėmėmis tos visuomenės, iš kurios gelmių ji išėjo. Tiesa, čia turimas omenyje ne Markso nekenčiamas kapitalizmas, o jo antipodas ir Markso vizija – socializmas. Nors marksizmo klasikas ir buvo bedievis, likimas pateikia neginčijamą dieviškojo galestingumo įrodymų, antraip Dievas nebūtų leidęs Marksui išvengti akistatos su nežmoniška ir žiauria santvarka, sukurta pagal jo dogmas. Niekas nenorėjo būti sutraiškytas antikristo – siaubingo, žmonių likimus maitojančio režimo, todėl žmonės, turėdami galingą stimulą prisitaikyti ir išgyventi, socialinės mimikrijos tikslais kalbėjo viena, galvojo kita, o darė trečia.

Sovietinės visuomenės pilietis – tai fanatiko ir ciniko hibridas. Jis vienu metu turėjo sąmonėje du priešingus įsitikinimus – vieną viešą, paradinį, kitą – privatų, ir abiem jais šventai tikėjo. Žmogus turėjo ir du šiuos elgesio modelius atitinkančius įsitikinimus. Siekdamas, kad susidvejinimas būtų organiškasis, o ne šiurkštus realybės prievartavimas, žmogus turėjo susilieti su aplinka instinktyviai

²³ Šiame straipsnyje atsiribojama nuo organizacinių, materialinių ir finansinių įstatymų galiojimo, sąlygų analizės.

tarsi chameleonas, tačiau kartu ir neprarasdamas socialinės mimikrijos kontrolės. Kontrolė, kaip sąmoningo elgesio instrumentas, leidžia atlikti šį procesą nepriekaištingai tiksliai, o savisaugos instinktas drauge ir nesąmoningai, eliminuodamas abejonių, klajojimo ir kaltės jausmus. Tokio elgesio racionalizacijos schema, kurią gana tiksliai preparavo D. Orvelas²⁴, neišsemia gausybės variacijų.

Koks yra šios schemos veikimo mechanizmas praktikoje, tarkim, buitiniame lygmenyje? Socialistinę nuosavybę, kaip ir valdžią, sukoncentruotą *naujosios klasės* rankose, bedieviai buvo įvardiję ne tik neliečiama, bet ir *šventa*. Pokario – suirutės ir bado metais ši juridinė fikcija tapo tokia realia *šventenybe*, kuri peržengia normalaus žmogaus suvokimo ribas. Pavyzdžiui, alkanai motinai, sulauktytai už tai, kad ji turėjo *įžūlumo* kolūkio laukuose prisirinkti badaujantiems vaikams kelias saujas grūdų arba krepšelių bulvių, netgi jeigu šios *šventos* gėrybės puvo laukuose likusios ten *po derliaus nuėmimo*, grėsė iki šešerių metų nelaisvės, o už didesnę kiekį šių gėrybių, tarkim, maišą varpų ar bulvių – iki penkiolikos metų kalėjimo su turto konfiskavimu. Po Stalino mirties, kai drakoniškos bausmės tapo istorija, bausmių liberalizacija davė netikėtus vaisius: grobstymas, paprastai iš pramonės įmonių, to, ką buvo galima parduoti, suvartoti ar pragerti (tokie buvo silpnosios lyties grobstytojų prioritetai) arba pragerti, parduoti ar suvartoti (tokie buvo stipriosios lyties grobstytojų prioritetai), tapo masiniu reiškiniu, savotišku nacionaliniu sportu ir natūraliu būdu prisidurti prie algos. Smulkus socialistinio turto grobimas buvo toks pat neatskiriamas sovietinės tikrovės elementas, kaip ir raudonojo režimo raudonieji simboliai ar totalinis prekių deficitas. Tiesa, valdžia, nors ir žiūrėjo į grobstytojus pro pirštus, oficialiai juos smerkė. Triukšmingų, propagandinių šūkiams nuspalvintų kampanijų metu demaskuotas smulkus grobstytojas tarnavo ir kaip atpirkimo ožys, ir kaip vaizdinė priemonė, pagrindžianti būtiną socialistinės nuosavybės atributą – jos *šventumą ir neliečiamybę*. Svarbiausia, kad tokių kampanijų kuratoriai ar organizatoriai – rūstūs, aistringi ir nepermaldujami, bet užtat teisingi tribūnai buvo tie funkcionieriai, kurie išties niekada nenešė produkcijos, nei prisirišę jos prie kūno, nei paslėpę specialiai įrengtose kišenėse, nei įsikišę (paprastai tai praktikavo moterys) į natūralias angas, taigi jie turėjo tiek įstatymu suteiktą, tiek ir moralinę teisę smerkti. Juolab, kad jie patys *neužpajamuotą* produkciją veždavo mašinomis ir realizuodavo naudodamiesi pažintimis ir ryšiais, o tai jau buvo laikoma neoficialiai, žinoma, ne grobstymu, o *kombinavimu*.

²⁴ Apie tai knygoje: Orvelas D. [13, p. 251].

Požiūris į grobstymus – tipiškas, bet tik vienas iš daugelio teisinio nihilizmo paveldo komponentų. Sovietmečiu didelio būsto deficito sąlygomis, kai valstybė praktiškai buvo monopolizavusi gyventojų aprūpinimo butais sritį, egzistavo trys eilės butui gauti: a) bendroji; b) eilė be eilės ir c) eilė pirmąja eile. Absurdas? Jeigu ir taip, tai vis dėlto logiškas absurdas, nes neapibrėžtumas ir leido nomenklatūrai piktnaudžiauti valdžia ir privilegijomis. Ne mažiau „logiškai“ apibrėžtas buvo ir pagrindas, kuriuo remdamasis žmogus galėjo pretenduoti į būstą ir jeigu taip, į kokio dydžio būstą. Kiekvienam gyventojui nustatyta 12 kv. m. būsto norma reiškė sanitarinę – rekomenduojamą, o ne privalomą normą, todėl į eilę būstui gauti galėjo būti įtraukti tik tie gyventojai, kurių vienam šeimos nariui teko mažiau kaip 5 kv. m. bendrojo naudingo gyvenamojo ploto.

Didelė, įtempta ir realiai neišsprendžiama žmonių aprūpinimo būstais problema mirażu vertė utopiškas *brandaus socializmo* vizijas. Komunistinė valdžia, nors ir naikino liaudies žmonių (gink, Dieve, ne savo) privačiasavininkiškus instinktus uoliau, negu *tikras* gyvūnų mylėtojas naikina šunų ir kačių lytinį instinktą, kastruodamas ar sterilizuodamas gyvūnus, negalėjo, deja, pasigirti dideliais laimėjimais. Žmonių privačiasavininkiški ir savanaudiški interesai, galingi kaip ir dauginimosi instinktas, negalėjo būti eliminuoti paprastai ir radikalčiai, tarsi naminių gyvūnų veisimosi problema. Kastruotas riebus katinas gali draugiškai ir abejingai kepstelti savo kolegą, užsiėmusį aistringos meilės reikalais, tačiau ne kiekvienas žmogus altruistiškai džiaugiasi kaimyno gerove; priešingai, jo namas, automobilis, kitos gėrybės dažnai tampa individo poreikių matu ir norų šaltiniu.

Sovietinė nomenklatūra po to, kai ilgą poliarinę totalitarizmo naktį su jos stingdančiu ir žmonių valią paralyžiuojančiu baimės jausmu pakeitė, nors ir amžino įšalo nenutirpdęs, tačiau vis dėlto atšilimas, negalėjo ignoruoti tos padėties, kad ji naudojasi paprastam piliečiui neprieinamomis gėrybėmis – erdviais, gerais butais, vilomis, mašinomis, deficitinėmis prekėmis. Privilegijų galia – sistemos uždarumas, tačiau kai privilegijos tapo viešąja paslaptimi, *naujoji klasė*, nors ir mėgavosi privilegijų sistema, vis dėlto jautėsi tarsi peršviesta rentgenų. Savo ruožtu tie žmonės, kurie savo jėgomis ir sugebėjimais siekė materialinių gėrybių, panašių į tas, kuriomis disponavo funkcionieriai, vadovavosi principu *aš žinau, kad tu žinai, kad aš žinau*. Gyventojų aprūpinimo būstais srityje tai reiškė, kad privilegijomis ir lengvatomis besinaudojanti naujoji klasė, nors dvigubus moralės standartus ir taikė be ypatingų skrupulų, vis dėlto buvo priversta toleruoti nukrypimus, neretai esminius, nuo nustatytų reikalavimų. Galiojantys įstatymai, nustatantys griežtus privačių namų statybos apribojimus ir namai, šiurkščiai pa-

žeidžiantys tokius apribojimus, buvo sovietinio gyvenimo norma. Antrąją prigimtimi tapęs, į kraują įaugęs įstatymų ignoravimas negali išnykti lengvai, tarsi nakties rasa, patekęs vasaros saulei. Priešingai, tokie įpročiai ir papročiai, kurių laidininkas – tradicijų tęstinumas ir perimamumas, lemia dominuojantį elgesio modelį ir nihilistinį požiūrį tiek į įstatymus, tiek į teismų sprendimus.

Carinėje Rusijoje, taip pat ir Lietuvoje, ūkvedys, reikšdamas ištikimybę bei atsidavimą ponui ir pasirengęs lažyti jam batus, kartu begėdiškai jį apvaginėjo, o apvaginėjo todėl, kad sielos gilumoje niekino tą, kuri galėjo apgauti praktiškai nebaudžiamas. Ar tvarus šis monolitas – baudžiauninko nuolankumas sukergtas su bjauriu išūlumu? Ar galima iš savęs tarsi iš tūbelės lašas po lašo išspausti klusniai nuolankaus ir drauge išūlaus vergo dvasią?

Teisės teisė į savignyą

Mūsų aistrų ir prigimties, įskaitant ir antrąją prigimtį – įpročius, kurie per tradicijų tęstinumą ir perimamumą yra įaugę į mūsų kraują, tramdomieji marškiniai – tai civilizacija, kultūros sluoksniškas, moralė ir įstatymas. Kadangi teisinis nihilizmas yra kultūros ir moralės elementas, įstatymas turi ginti ne tik socialines vertybes; įstatymas, tarsi esant būtinosios ginties situacijai, turi ginti pats save ir užtikrinti veiksmingą teisės funkcionavimą.

Teisė apriboja asmens veikimo laisvę ne tik individualios ar kolektyvinės žalos prevencijos tikslais, bet ir siekdama apginti galiojančią socialinę tvarką ir užtikrinti normalų šios tvarkos funkcionavimą. Žmogus negali būti laikomas išties geru, jeigu jis neturi galimybės būti blogas. Socialinė tvarka negali būti laikoma gera, jeigu ji nesugeba veiksmingai panaudoti organizuotos jėgos ir prievartos prieš tuos, kurie kėsina į ją ir jos saugomas vertybes. Visuomenės saugumo tikslas yra taika, o jėgos ir prievartos panaudojimas yra taikos priešybė, tačiau būtent organizuota valstybės jėga ir prievarta, naudojama tokiomis dozėmis, kurios neišvengiamai būtinos konkrečioje situacijoje, yra veiksmingos taikos garantas.

Išvada viena – įstatymus privalu taikyti, pavyzdžiui, besąlygiškai vykdyti įsiteisėjusius teismo sprendimus – priverstine tvarka nugriauti tuos pastatus, kuriuos jų statytojus ar savininkus šie teismo sprendimai ir įpareigojo nugriauti, įpareigoti namus eksploatuojančias bendrijas atituštinti avarinius išėjimus, ryžtingai, nebijant panaudoti jėgą, jeigu ji konkrečioje situacijoje neišvengiamai būtina, atlikti būtinus patikrinimus, užkirsti kelią nebaudžiamam kriminalinio elemento siautėjimui ir panašiai. Tai atstotų dešimtis tūkstančių rūstybės ir teisėtų pasipiktinimų kupinų žodžių, priverstų susimąstyti, ar verta spjauti

į įstatymą tuos, kurie, ištvirkinti nebaudžiamumo ir savo pačių chamiškos prigimties, laiko tai savo garbės ir asmeniniu reikalu.

IŠVADOS

1. Žmogaus, kaip visuomenės nario, o ne izoliuoto individo teisės ir laisvės prasmingos tik pareigų ir atsakomybės kontekste. Visuomenės normalaus funkcionavimo ir žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimo požiūriu problemas kelia tiek veiksmai, kurių įstatymas nedraudžia daryti, tiek veiksmai, kuriuos įstatymas įpareigoja atlikti arba draudžia juos daryti. Iš patirties arba imituodamas kitų elgesį, žmogus visuomet išmoksta pajusti skirtumą tarp tų įstatymais nustatytų taisyklių, kurių nebūtina griežtai laikytis, ir tų, kurios iš tikrųjų reikšmingos, tarp tų įstatymo nuostatų, kurių jis privalo laikytis, nors ir nelaiko teisingomis, ir tų, kurių, kaip neteisingų, jis ir laikosi atitinkamai. Taigi žmogus įstatymą paprastai interpretuoja ir *taiko* selektyviai, ir tai yra neišvengiama. Šiuo požiūriu, svarbu apsispręsti, kokia žmogaus elgesio nukrypimo nuo įstatymais nustatytų taisyklių ir elgesio standartų amplitudė yra leistina ir toleruojama.

2. Socialinė tvarka, kaip tvarkos, teisingumo, stabilumo, ir viešojo intereso garantas, yra didelė vertybė, todėl atsižvelgiant į konkrečią situaciją, ši tvarka gali būti laikoma ne tik priemone, bet ir tikslu. Priešingai, nusistovėjusiems mąstymo stereotipams ir tarptautinių žmogaus teisių dokumentų klisėms, pagal kuriuos žmogus demokratinėje visuomenėje visada yra laikomas išimtinai tikslu ir niekada priemone, yra situacijų, kurių analizė duoda pagrindą išvadai: žmogus traktuojamas ne kaip tikslas, o kaip priemonė siekti tikslo – išsaugoti tas taisykles, kuriomis grindžiama socialinė tvarka.

3. Veiksmai, kuriais nedaroma žalos kitiems žmonėms, tradiciškai laikomi būtinu laisvės atributu. Nors tai išties labai svarbus kriterijus, kuriuo remiantis apibrėžiama laisvės sąvoka, tačiau, esant tam tikroms aplinkybėms, šis kriterijus nėra nei lemiamas, nei pakankamas. Šiuolaikinėje stratifikuotoje visuomenėje žala individams ar socialinėms žmonių grupėms visai nebūtinai gali būti padaroma tik išimtinai rizikingais, pavojingais ir neteisėtais individo veiksmais. Kadangi skirtingų socialinių grupių žmonių pažiūros ir įsitikinimai netgi toje pačioje visuomenėje neišvengiamai yra skirtingi, veiksmai, kuriuos vieni žmonės laiko socialiai pozityviais, gali neišvengiamai daryti kitiems individams ar žmonių grupėms žalą, ypač dvasinę ir moralinę.

4. Žmogus negali be jokių išlygų kartu būti ir laisvas ir saugus. Saugumas reikalauja aukų: žmogus skiria dalį savo pajamų mokesčiams ir atsisako dalies

savo laisvės siekdamas, kad jam būtų užtikrintos garantijos naudotis likusia dalimi tiek pajamų, tiek ir laisvės. Visiškai laisva visuomenė ir absoliučiai laisvi žmonės tokioje visuomenėje – tai mitas ir pavojinga utopija. Žmonių laisvės apribojimai yra ta kaina, kurią visuomenė turi mokėti už savo saugumą, todėl visada kyla apsisprendimo problema – kokio saugumo siekiame, kokią kainą pasirenge už ją sumokėti ir koks turi būti žmonių laisvių ir jų apribojimų santykis.

5. Racionalaus pažinimo požiūriu, egzistuoja skirtingos moralinės nuostatos, o kartu ir jų konfliktas, kurį išspręsti galima tik randant kompromisą arba teikiant prioritetą vienai jų, todėl neįmanoma įrodyti, kad vienas šių sprendimų pagrįstas teisingumu. Nesant galimybės įrodyti, kad įstatymas yra teisingas arba klaidingas, egzistuoja galimybė pateikti svarių įrodymų, ar konkretus įstatymas atitiks tą efektyvumo minimumą, kuris yra būtina tokio įstatymo galiojimo sąlyga. Tokiais atvejais tikslinga vadovautis pragmatizmu – mažinti visuomenės funkcionavimo išlaidas, o ne jas didinti, atsisakyti neapgaltotų ir visiškai neveiksmingų draudimų, kurie tik dirbtinai didina nusikaltimų bei juos darančių asmenų skaičių.

LITERATŪRA

1. Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos Konvencija // Valstybės žinios, 2000,
2. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014.
3. Kelsen H. Grynoji teisės teorija. Vilnius: Eugrimas, 2002.
4. Stone D. Viešosios politikos paradoksai. Sprendimų priėmimo menas politikoje. Vilnius: Eugrimas, 2004.
5. Jovaišas K. Atpildo teisingumas: problemos ir paradoksai // Teisės problemos, 2007, Nr. 2(56).
6. Lietuvos Respublikos miškų įstatymas // Valstybės žinios, 2001, Nr. 35-1161.
7. Lietuvos Respublikos saugomų teritorijų įstatymas // Valstybės žinios, 2001, Nr. 108-3002.
8. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Antroji knyga. Asmenys. Vilnius: Justitia, 2002.
9. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas // Valstybės žinios, 2000, Nr. 74.
10. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos. Vilnius: Justitia, 2001.
11. Абеляр П. Этика или познай самого себя. Диалог между философом иудеем и христианином. В книге: Антология правовой мысли в пяти томах. Том II. М.: Мысль, 1999.
12. Kūris E. Grynoji teisės teorija, teisės sistema ir vertybės: normatyvizmo paradigmos iššūkis; knygoje: Kelsen H. Grynoji teisės teorija. Vilnius: Eugrimas, 2002.

13. Orvelas D. 1984-ieji. Vilnius: Vyturys, 1991.
 14. „Asocialūs kaimynai – lyg tiksinti bomba. // Lietuvos rytas, 2007, Nr. 62.
 15. „Pareigūnų S. Skapo gatvėje laukė patyčios // Lietuvos rytas, 2007, Nr. 62.
 16. Vienintelė vieta atliekoms – sąvartynas? // Lietuvos rytas, 2007, Nr. 250.
 17. Amžinojo poilsio vietos – neišbrendami šiukšlynai // Lietuvos rytas, 2007, Nr. 250.
-

Dr. Karolis Jovaišas
Law Institute

THE PHENOMENON OF FREEDOM: PROBLEMS AND PARADOXES

Summary

The article deals with the relationship between social order and freedom, security and freedom, property and freedom; the essential conditions of freedom and its guarantees are also discussed. Social order is a very important instrument, a means for achieving positive objectives – justice, peace and stability, ensuring universal well-being and public interest. Simultaneously, a dichotomy of purpose and means is very conditional, since, with account taken of specific circumstances, social order may be treated not only as an instrument, but also as an end in itself. Basing on such conclusion, the article gives a critical evaluation of the established thinking stereotypes and clichés of international human rights documents, according to which the individual in the democratic society has always been considered exclusively as a purpose and never as a means.

The article also tackles the problem whether damage to other people may be caused by dangerous, risky or unlawful actions or absolutely unnecessary only exclusively by actions of such type. Analysis is made to what extent the different views, convictions and moral attitudes predetermine the fact that damage of a certain type (e.g., spiritual and moral), inflicted on other people, is the inevitable result of differently interpreted social values.

Straipsnis redakcijai įteiktas 2008 m. kovo 3 d.